

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра східної філології

Кваліфікаційна робота магістра з арабської філології
на тему:

ЛЕКСИЧНА СИСТЕМА КАТАРСЬКОГО ДІАЛЕКТУ
АРАБСЬКОЇ МОВИ: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Студентки групи МПар 55-19
факультету сходознавства
денної форми навчання
Освітньо-професійної програми
Галузевий переклад: арабська мова, англійська мова
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.060 Східні мови та
літератури (переклад включно),
перша – арабська
Рішняк Ірини Федорівни

Науковий керівник:

д. філол. наук, проф. Рибалкін В. С.

Допущена до захисту
« ___ » _____ 2020 року

Завідувач кафедри

_____ Валігура О.Р.
(підпис) (ПІБ)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ТА ТРАНСКРИПЦІЯ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Арабські діалекти як об’єкт лінгвістичного дослідження	8
1.1. Витоки мовної ситуації на Арабському Сході.....	8
1.2. Діалектологія як розділ арабістики	13
1.3. Класифікація арабських діалектів	19
1.4. Мовна ситуація в арабських країнах Перської Затоки.....	25
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. Катарський діалект у системі арабських діалектів країн Перської Затоки	32
2.1. Основні тенденції розвитку мовної ситуації в Катарі.....	32
2.2. Типологічні особливості арабських діалектів країн Перської Затоки.....	40
2.3. Джерела становлення лексичної системи катарського діалекту	49
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. Функціональні особливості лексики катарського діалекту	57
3.1. Явище перемикання кодів.....	57
3.2. Лексичні особливості неформального мовлення.....	63
3.3. Класифікація катарських діалектизмів.....	69
3.3.1. Класифікація за походженням.....	69
3.3.2. Класифікація за частинами мови.....	71
3.3.3. Тематична класифікація.....	72
Висновки до розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ	75
АНОТАЦІЯ АРАБСЬКОЮ МОВОЮ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТОК 1	89
ДОДАТОК 2	93

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ТА ТРАНСКРИПЦІЯ

АЛМ – арабська літературна мова;

ч.р – чоловічий рід;

ж.р – жіночий рід;

англ. – англійська мова;

перс. – перська мова.

Позначення приголосних:

ء	'	د	d	ض	ḍ	ك	k/č
ب	b	ذ	<u>d</u> /d	ط	ṭ	ل	l
ت	t	ر	r	ظ	<u>ḍ</u> / <u>z</u>	م	m
ث	<u>t</u> /t	ز	z	ع	'	ن	n
ج	j/č	س	s	غ	g	ه	h
ح	ḥ	ش	š	ف	f	و	w
خ	<u>h</u>	ص	ṣ	ق	q/g	ي	y

Позначення голосних:

Короткі	a	i	u	e	o
Довгі	ā	ī	ū	ē	ō

ВСТУП

Найхарактернішою складовою мовної ситуації в арабомовному світі є диглосія – функціонування арабської літературної мови (АЛМ) та місцевих діалектів. На сьогодні проблема співвідношення АЛМ та діалектів, так само як і питання взаємовідношення арабських розмовних ідіомів, залишається надзвичайно важливою та актуальною. У 2-й пол. ХХ ст. помітно зростає інтерес вчених-арабістів до вивчення діалектів, які в арабському світі традиційно ігнорувалися і вважалися аномальним явищем. З того часу опис і порівняльне дослідження сучасних арабських діалектів у синхронії та діахронії стало одним із найактуальнішим напрямів лінгвоарабістики. Арабські розмовні ідіоми, незалежно від ступеня їхньої територіальної поширеності й соціального престижу, стали розглядатися вченими як окремі мовні структури із властивими їм закономірностями розвитку та функціонування. Було виділено кілька основних регіональних груп арабських діалектів, серед яких найменш дослідженою на сьогодні є група діалектів арабських країн Перської Затоки. Як відомо, наразі цей регіон є одним із найбільш економічно розвинених у світі, і в ньому відбуваються інтенсивні процеси міграції, мовних контактів і формування регіональних койне. Тому в нашій роботі розглядається діалект однієї із цих країн – держави Катар, який за своїми типологічними ознаками і тенденціями розвитку подібний до інших діалектів регіону. Зокрема ми розглядаємо його лексичну систему як приклад результатів інтенсивних мовних контактів та процесів інтерференції у контексті соціальних зрушень у регіоні.

Актуальність дослідження. Актуальність нашої роботи зумовлена браком наукових досліджень, присвячених арабським ідіомам регіону Перської Затоки загалом і катарського діалекту зокрема. Значний внесок у розробку загальних теоретичних проблем арабської діалектології зробили Ч. Фергюсон, Х. Бланк,

Е. Брослоу, А.Ю. Кримський, Ж. Кантіно, Х. Біркеланд, А. Чапкевич, К. Ферстеєх, А. Кайє, Г.Ш. Шарбатов та багато інших. Арабськими діалектами регіону Перської Затоки, зокрема бахрейнським, займався відомий британський арабіст К. Хоулз, яким видано кілька праць практичного характеру з оглядом загальної структури арабських діалектів регіону Перської Затоки (Holes, 1984; 1990; 2004). Окремих досліджень з катарського діалекту, в тому числі з його лексичної структури, досі не опубліковано.

Мета дослідження полягає у визначенні структури, семантичних особливостей та закономірностей функціонування лексики катарського діалекту арабської мови.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- розглянути місце діалекту Катару в системі арабських ідіомів;
- описати мовну ситуацію в арабських країнах Перської Затоки;
- розглянути основні тенденції розвитку мовної ситуації в Катарі;
- з'ясувати основні типологічні особливості арабських діалектів країн Перської Затоки;
- виявити джерела становлення лексичної системи катарського діалекту;
- дослідити явище перемикування коду носіями катарського діалекту;
- розглянути лексичні особливості неформального мовлення;
- розробити класифікацію катарських діалектизмів.

Об'єктом дослідження виступає лексична система катарського діалекту.

Предметом дослідження є структурні, семантичні та функціональні особливості лексики катарського діалекту.

Методи дослідження. Мета та завдання роботи зумовили вибір наступних методів дослідження: а) описовий метод, що використовувався при аналізі, інвентаризації та систематизації досліджуваних мовних явищ в катарському діалекті; б) компаративний метод – при порівнянні лексики катарського та інших арабських діалектів; в) компонентний аналіз – при виділенні характерних

для катарського діалекту морфем; г) метод діахронного опису – при дослідженні мовних контактів катарців і шляхів формування лексичної системи їхнього діалекту; д) метод систематизації – для класифікації та встановлення єдності й відмінності елементів у лексичній системі катарського діалекту; е) метод класифікації – для укладання класифікації лексики катарського діалекту.

Матеріалом дослідження послужив словник лексики арабських країн Перської Затоки (Qafisheh, 1997), відео-матеріали з Youtube катарським діалектом, матеріали із соціальної мережі Instagram, а також вибірккові тексти нашого листування із носіями катарського діалекту через месенджер WhatsApp.

Наукова новизна роботи. Лексична система катарського діалекту як окремий компонент лексичної структури арабських діалектів країн Перської Затоки розглядається вперше. У роботі вперше висвітлюється соціокультурна та соціолінгвістична специфіка Катару та місце катарського діалекту у структурі ідіомів країн Перської Затоки. Було здійснено спробу проаналізувати низку соціолінгвістичних чинників, які впливають на мовленні сучасної молоді Катару. У процесі дослідження подальший розвиток дістало визначення лексичних шарів арабських діалектів країн Перської Затоки. Вперше виділено лексичні шари катарського діалекту, групи запозичень у ньому та укладено тематичну класифікацію специфічної діалектної лексики. На матеріалі діалектного словника та зразків мовлення здійснено підрахунки щодо співвідношення основних груп діалектної лексики. До роботи додаються зразки мовлення катарським діалектом та глосарій лексичних одиниць.

Практичне значення роботи. Отримані в роботі результати є певним внеском до арабської діалектології, лексикології, соціолінгвістики, стилістики. Результати дослідження та ілюстративний матеріал можуть бути використані при укладанні словників арабських діалектів країн Перської Затоки загалом та окремого глосарія діалекту Катару зокрема, підручників з арабської діалектології та лексикології, посібників з арабської соціолінгвістики та

стилістики, а також можуть стати у пригоді викладачам та студентам-арабістам при вивченні катарського діалекту у вищих навчальних закладах України.

Апробація результатів магістерської роботи проводилася на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Світ як інтертекст» (КНЛУ, 17-18 червня 2020 р.). Тема доповіді: «Типологічні особливості арабських діалектів країн Перської Затоки». Тези доповіді опубліковано у збірнику матеріалів конференції (с. 112–114).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, висновків до всієї роботи, анотації арабською мовою, списку використаних джерел (86 позицій) та двох додатків. Загальний обсяг роботи становить 97 сторінок (із них 78 сторінок тексту).

РОЗДІЛ 1

АРАБСЬКІ ДІАЛЕКТИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Витоки мовної ситуації на Арабському Сході

Мовна ситуація в арабському світі в наш час являє собою яскравий приклад лінгвістичного феномена диглосії, яка являє собою природне використання двох окремих різновидів однієї тієї ж мови, як правило, в різних комунікативних ситуаціях. Книжково-літературна форма представлена більш-менш єдиною для всього регіону арабською літературною мовою, а усно-розмовна – не стільки усними формами літературної мови, скільки численними регіональними народно-розмовними варіантами (Ахманова, 2004, с. 87). Диглосія в арабських країнах – соціально-обумовленого типу. Усно-розмовна форма використовується частіше, ніж літературна, нею володіє значно більша кількість людей. Диглосний характер мовної ситуації в арабських країнах підтримується широким використанням в якості засобу усного спілкування народно-розмовних мов і відносно низьким рівнем грамотності значної частини населення (Бевзенко, 1980, с. 125).

Коли освічені араби, які спілкуються різними діалектами, вступають у розмову (наприклад, марокканець із мешканцем Лівану), вони часто користуються водночас діалектними та стандартним різновидами мови, іноді навіть в межах одного речення. Носії арабської мови часто покращують своє знайомство з іншими діалектами за допомогою музики або кіно (Шагаль, 1998, с. 156).

Для порівняння: у розвинутих європейських країнах інтелігенція розмовляє мовою, яка є класичною за фонетикою, морфологією та лексикою, навіть якщо вона значно простіша у синтаксисі. Кожен представник інтелігенції намагається

наблизити своє мовлення до літературної мови, уникаючи місцевого діалекту. Сфера використання літературної мови у країнах Західного світу значно ширше, аніж у країнах третього світу. У прогресивних європейських країнах використовують спільну розмовну мову у розмовах інтелігенції, ЗМІ, фільмах, культурних та наукових виданнях, в адміністрації та парламенті. Цю мову можна почути в щоденних розмовах, у магазинах та громадських установах. У деяких африканських столицях повсякденне спілкування ведеться двома або більше мовами, наприклад, хауса та англійська мови в Нігерії або волоф та французька мови в Сенегалі. В деяких суспільствах використовується певна мова для щоденної комунікації у своєму соціумі, а інша мова – для взаємодії з людьми з іншого соціуму. Це стосується більшості мовних меншин у світі. Наприклад, мешканці оазису Сіва в Єгипті спілкуються між собою берберською мовою, а з іншими людьми – арабською. Так само і нубійці на півдні Єгипту та північному Судані, і племена мехрі, які проживають в одному з регіонів Ємену. У таких випадках дослідники говорять про білінгвізм або двомовність (مطر، 122، 1985).

Крім цих регіональних відмінностей, серед діалектів арабської мови було виявлено низку соціальних відмінностей. Наприклад, деякі говірки арабської вважаються більш престижними, ніж інші. Ліванський діалект зазвичай характеризується як "кокетливий" діалект, тоді як каїрське койне зазвичай сприймається як показник освіти та культури (Albirini, 2016, с. 87). Престиж – це концепція, яка також широко використовується в арабській соціолінгвістичній науці. Навіть незважаючи на те, що в минулому престиж зазвичай асоціювався з арабською літературною мовою, яка використовується в основних засобах масової інформації та літературі, це питання давно було поставлено під сумнів, оскільки в багатьох арабських країнах діалект навіть домінує над літературною мовою в ЗМІ. Мається на увазі, що є місцеві престижні діалекти арабської мови, які асоціюються в першу чергу з міськими

центрами. Наприклад, К. Хоулз встановив, що урбанізація забезпечує престиж діалектів, внаслідок чого їх розглядають як національні «стандартні діалекти». (Theodoropoulou, 2015, 87).

Питання про те, чи є арабська мова однією або декількома мовами, має політичне забарвлення, так само як і питання про різновиди китайської, гінді та урду, сербської та хорватської, шотландської та англійської мов і т. д. На відміну від носіїв гінді і урду, які стверджують, що не можуть зрозуміти один одного, навіть якщо вони можуть, носії різновидів арабської мови будуть стверджувати, що вони всі можуть зрозуміти один одного, навіть коли не можуть (Гранде, 1963, с. 217). З ідеологічних причин араби в основному стверджують, що всі вони говорять однією мовою, незважаючи на значні проблеми взаємного нерозуміння різних діалектів (Исаев, 1983, с. 78).

З лінгвістичної точки зору часто вважають, що розмовні різновиди арабської мови відрізняються один від одного приблизно так само, як і романські мови. Це вдале порівняння у багатьох відношеннях. Період розбіжності розмовних форм розпочався, можливо, 1500 років тому для арабської мови і 2000 років тому для романських мов (Белова, 1999, с. 124). Наприклад, зрозуміла мешканцям Магрибу марокканська арабська мова, яка є лінгвістично інноваційним різновидом, фактично незрозуміла арабам із Машрику; так само і французька мова незрозуміла носіям іспанської або італійської мов, але відносно легко засвоюється ними. Все вищезгадане вказує на те, що розмовні ідіоми можуть лінгвістично розглядатися як окремі мови (Ayish, 1998, с. 56).

Важливим періодом в історії арабської мови та її модернізації стало XVIII-XIX століття, коли активізувалися економічні відносини Арабського Сходу із Заходом. У той період відбувся розвиток друкарства, поява преси, нових жанрів публіцистики, зародження нової художньої літератури, драматургії і поезії. Саме тому література стала найважливішим фактором розвитку арабської мови і

її адаптації до нових вимог суспільного, культурного і наукового життя. Розвиток нових засобів масової інформації та комунікації у ХХ ст. також сприяв подальшій модернізації арабської мови (Васильев, 1994, с. 82).

Першими засобами масової інформації в доісламський період були вірші. У подальші періоди вірші також писались, але строгість віршових розмірів та форми, які не можна було переробити пізніше, дозволяє нам зробити висновок про те, що мова всіх давньоарабських віршів мала одні й ті ж граматичні закони. Якби діалектні відмінності були значними, то граматисти у післяісламський період під час запису поезії не змогли би внести відповідні зміни у вірш, не порушуючи віршового розміру. Існує два підходи до аналізу співвідношення між класичною мовою (мовою староарабської поезії) та місцевими діалектами:

1. Гіпотеза про те, що єдина мова давньої поезії була штучною та умовною, зрозумілою для носіїв усіх діалектів (К. Броккельман). Цю позицію також підтримав американський арабіст-діалектолог К. Фергюсон (Ferguson, 1964, с. 430);

2. Припущення про існування однієї спільної мови, яка служила як для повсякденного спілкування, так і для поезії. Відмінності між говірками були дуже незначні (Ньольдеке, Кримський). Спростовується припущення про те, що класична арабська мова є корейшитською говіркою, доказом чого є порушення правил класичної мови у Корані (Шарбатов, 1991, с. 150). З розповсюдженням арабської мови відбувалося перекручування живої мови та її віддалення від класичної.

На думку А.Ю. Кримського, сучасна літературна арабська мова виникла з міждіалектного койне, яке мало риси як класичної мови, так і розмовних діалектів, що виникло з метою полегшення складної і слабозрозумілої звичайним людям мови (Ferguson, 1959, с. 620). Зовнішні причини процесу змін та розпаду на діалекти науковець пояснює такими чинниками:

а) зміна арабами свого початкового місця проживання та розселення їх у різних напрямках на великих територіях;

б) засвоєння арабської мови іншими племенами, як семітськими, так і несемітськими. Причому Кримський вважає, що більш негативний вплив на чистоту класичної мови мали саме семітські племена, які засвоювали арабську як досить споріднену мову, зберігаючи чимало властивостей своєї рідної мови, в той час як несемітські племена просто засвоювали її як іноземну. Внутрішній фактор розпаду мови на діалекти Кримський вбачає в загальних законах органічного, природного розвитку будь-якої мови. Після розселення арабів на великій території, вважає науковець, їхня мова навіть і без зовнішнього впливу зазнала б змін, викликаних відокремленим розвитком, що в будь-якому випадку призвело б до виникнення нових ідіом (Рибалкін, 1991, с. 71).

Такий погляд Кримського та Ньольдеке суперечить традиційній позиції арабських вчених, які зводили причини розпаду арабської мови на діалекти лише до зовнішніх факторів. До останніх також приєднується російський науковець Г.Ш. Шарбатов, який у своїх дослідженнях нічого не згадує про внутрішні причини розпаду арабської мови на говірки (Шарбатов, 1965, с. 152). Дослідник слушно зазначає, що частина діалектів утворилася ще в доісламські часи, насамперед в арабів північних країн, доказом чого є матеріали доісламських арабських та арамейських пам'яток: ліх'янських, сафських, набатейських, пальмірських та ін. Сходознавець наводить численні приклади порушення норм класичної арабської мови в Корані (вживання знахідного відмінка множини замість називного, і навпаки, випадання короткого голосного звука в позиції перед довгим складом, синтаксичні вульгаризми) (Ушаков, 1996, с. 203).

Парадигма рівнів арабської розмовної мови за Г.Ш. Шарбатовим така:

1. Міська побутово-розмовна мова – склалась у процесі розвитку культури арабських міст після активної взаємодії різноманітних діалектних середовищ;

2. Обласна побутово-розмовна мова – функціонує на широкій, але компактній території кількох населених пунктів;

3. Столична побутово-розмовна мова – сформувалась на основі старої говірки столиці та увібрали в себе елементи мовлення населення приміських районів;

4. Регіональна мова (койне) – загальнонародна розмовна мова країни. Як правило, домінуючі позиції посідає столичне койне при тісній взаємодії з іншими формами койне та діалектного мовлення (Петрова, 2011, с. 39).

1.2. Діалектологія як розділ арабістики

Діалектологія (гр. *διάλεκτος* – наріччя, говірка, і *λόγος* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами (Маслов, 1987, с. 232).

Синхронна діалектологія становить сукупність даних і їхню наукову інтерпретацію про фонологічну, фонетичну, акцентуаційну й граматичну структури та словниковий, фразеологічний склад окремих говірок та їхніх об'єднань, межі поширення окремих явищ і територіальне членування діалектної мови. Основним джерелом інформації є відповіді на діалектичні програми, питальники, діалектні тексти, а також ті недіалектні тексти (фольклорні, художні), які мають виразні говіркові риси; діалектичний матеріал оформляється у вигляді описів структури, лінгвістичних атласів, діалектних словників, зберігається у вигляді текстів. Метою історичної діалектології є встановлення генезису, історичних змін діалектної мови, говірок і нарічч як одиниць діалектичного членування; вияв відносної хронології діалектичних

явищ, архаїчних та інноваційних елементів; здійснення діалектичної атрибуції писемних пам'яток як цілісних текстів чи їх окремих елементів, з'ясування їх відношення до певного діалекту. Джерелами діалектології є синхронна описова діалектологія та лінгвістичні атласи різних типів, писемні пам'ятки, дані, свідчення споріднених мов та історії культури етносу (Апресян, 1996, с. 643).

Інтерес до регіональних різновидів розмовної арабської мови має відносно давню історію. Протягом XIX ст. в результаті розширення можливостей наукових досліджень в арабомовному світі з'явилася значна кількість списків слів, малих або великих словників, практичних посібників і підручників. До цього часу з'явилося ще кілька повних трактатів розмовною мовою, які представляють зразки народної поезії та оповідань, забезпечені фонологічними і фактологічними коментарями (Bassiouney, 2009, с. 178).

Однак реальний лінгвістичний інтерес до арабських діалектів і створення дисципліни «арабська діалектологія» в межах академічних досліджень із семітології не отримали розвитку до останньої чверті XIX ст., коли з'явилися перші систематизовані граматики і словники, які вийшли далеко за рамки раніше опублікованих робіт. Вони часто супроводжувалися текстовими збірками, забезпеченими глосаріями (наприклад, посібник з єгипетського діалекту В. Шпітті 1880 р.), які водночас представляли велику цінність для етнографічних і фольклористичних досліджень. Таким чином, початок арабських діалектологічних досліджень проходив паралельно з початком великих проектів в галузі діалектології (наприклад, національні проекти французьких та німецьких діалектних атласів). Крім професійних дослідників арабської та семітських мов, значна кількість цінних даних, що представляють лінгвістичний і етнографічний інтерес, було зібрано також археологами, що працювали в Єгипті або Іраку, наприклад, Масперо (1914), Вайсбах (1908-1930).

Ареальна діалектологія як галузь арабістики є відносно новим і мало розробленим напрямком, який знайшов втілення виключно в працях західних

вчених. Основними чинниками, які гальмують розвиток досліджень у цій галузі, є: а) важкодоступність багатьох районів через їхню географічну віддаленість від урбанізованих центрів; б) напружена соціально-політична ситуація в деяких країнах; в) негативне відношення до діалектологічних досліджень з боку місцевої влади. Тому арабська діалектологія досі перебуває на периферії афразійських досліджень і ще не зробила істотного внеску в загальну теорію діалектної географії (Behnstedt, 2006, с. 583).

Перші загальні спроби класифікації арабських діалектів мали місце наприкінці XIX ст. Зокрема, основу їхньої загальної територіальної класифікації закладено А. Кримським, який поділив їх на чотири великі групи: 1) діалекти Аравії; 2) діалекти Сирії й Месопотамії; 3) діалект Єгипту; 4) діалекти Магрибу (Рыбалкин, 2003, с. 240).

Першою картографічною працею в галузі арабістики став атлас діалектів Сирії й Палестини Г. Бергштрессера (1915 р.). В 1930-х рр. німецьким антропологом Г. Вінклером було здійснено першу серйозну спробу класифікації територіальних розмовних варіантів Єгипту на основі досліджень його матеріальної культури. Хоча його висновки базувалися лише на лексичних особливостях і одній фонологічній рисі (реалізації фонему *q*), йому вдалося встановити низку важливих ізоглос. Спробу створення діалектного атласу для Хаурану здійснено в 1940 р. Ж. Кантіно. Уперше результати діалектологічних досліджень в Єгипті отримали картографічне оформлення в 1961 р. єгипетським дослідником Ф. Абу-ль-Фадлом у його праці, присвяченій сільським говіркам мухафази (губернаторства) Шаркія (Woidich, 1996, с. 326).

В 1961 р. Антон Шпиталер помітив, що величезна кількість матеріалів з арабських діалектів важко піддається опису. Цей обсяг даних був достатнім і досить докладним для того, щоб здійснити перші порівняльні огляди Ханса-Р. Зінгера (1958) та В. Фішера (1959). Обидва вони були учнями Ганса Вера.

Арабістика в той час більш-менш нагадувала вивчення класичних мов – грецької, латинської та єврейської. Займатися тільки діалектологією було практично неможливо для арабістів, оскільки кафедри арабської та семітських мов на Заході були розроблені з набагато ширшим профілем, включаючи арабську літературу, історію Близького Сходу та ісламознавство. Деякі події в наступні роки (тобто в шістдесятих і сімдесятих роках минулого століття) в якійсь мірі змінили цей стан речей. Зацікавленість студентів та науковців арабською мовою сприяла зростанню інтересу до "справжньої арабської мови", тобто до сучасних арабських діалектів – мови повсякденного життя. Звичайно, в результаті цього був стимульований і академічний інтерес до цієї галузі (Мишкурів, 1978, с. 181).

По-друге, значний розвиток технологій запису мови, що розпочався вже у 1950-х рр., мав позитивний вплив і на арабську діалектологію: запис живої мови дозволяв набагато більш систематично і науково підходити до польової роботи, і результати менше залежали від індивідуальних суб'єктивних чинників. Якщо раніше тексти можна було записувати тільки за допомогою диктування, то тепер стало можливим фіксувати мову без занадто великих технічних зусиль і витрат. Хаїм Бланк і Ганс Вер були першими діалектологами арабської мови, які використовували магнітофон в польових умовах (Jastrow, 2002, с. 350). Це дозволило приступити до здійснення більш масштабних проєктів, більш систематично і з використанням кращих наукових методів порівняно з минулим. Безсумнівно, ці технічні удосконалення призвели до набагато вищої надійності зафіксованих даних (Вахтин, Головка, 2004, с. 240).

По-третє, описова структурна лінгвістика, зокрема таксономічна фонологія і морфологія, які вже були розвинуті в інших філологічних науках в 1930-х і 1940-х рр., поступово адаптувалися арабськими діалектологами і застосовувалися в їхніх роботах. Зокрема, адаптація фонологічних методів празької школи Жаном Кантіно на початку 1950-х рр. виявилася плідною. Хоча

раніше в транскрипції переважала досить складна фонетична нотація з десятками діакритичних знаків, аналіз звуків, заснований на фонологічних принципах, тепер привів до обмеженого набору фонем, які використовувалися для транскрибування даних і, таким чином, дозволяли краще писати і читати (Маслова, 2001, с. 234).

По-четверте, до 1950-х рр. дослідження зосереджувалися, за рідкісними винятками, на легкодоступних місцях і районах, про що жалкував Ж. Кантіно (Cantineau, 1955, с. 165). В Єгипті, наприклад, тільки великі міста Каїр і Александрія привернули до себе увагу вчених, на відміну від дельти Нілу, не кажучи вже про Верхній Єгипет або оазиси Західної пустелі. Каїрський діалект розглядався як загально-єгипетська розмовна мова.

Спираючись на згадані вище технічні і методологічні удосконалення, починаючи з 1960-х рр. дослідники намагалися знайти діалектні рукописи та написи, заховані в багатьох місцях, які досі залишалися важкодоступними або забутими з певних причин. Можна було б опублікувати дуже важливі регіональні огляди, які заповнили б низку білих плям на карті (Ірак, Анатолія, Єгипет, Ємен, Сирія, Аравійський півострів, Оман, Судан) і дали багатий матеріал як для діалектної картографії, так і для історії лінгвістики (Финкельберг, 1994, с. 32).

Вже в 1960-ті роки дослідники арабських діалектів усвідомили, що в результаті політичних подій і хвиль міграцій багато різновидів мови меншин, перш за все релігійних, перебувають у небезпеці. Зокрема, єврейські діалекти знаходяться під загрозою зникнення. Давня традиція єврейського арабознавства набула першорядного значення для запису цих діалектів, приречених на вимирання, і була знову підхоплена Бланком, Коеном, Стіллманом, Джастро, Мансуром, Хітом, Розенбаумом і Йодой (Никольский, 1975, с. 220).

У 2-ій половині ХХ ст. значно розширюється проблематика арабського мовознавства, вводяться нові методи аналізу, складається історичний підхід до

мови, об'єктом наукового дослідження стають і арабські діалекти. У низці робіт аналіз арабської мови здійснюється в світлі проблем загального мовознавства (Ібрахім Аніс, Мухаммед аль-Мубарак, Субхі ас-Саліх, Ібрахім ас-Самарраї, Мурад Каміль, Махді аль-Махзумі); виходять порівняльно-історичні дослідження ас-Самарраї, Абд ар-Рахмана Айюба, Ахмеда Мухтара Омара, Камалія Мухаммеда Бішрі, Хасана Зази. Особливої актуальності набувають проблеми співвідношення літературної мови і діалектів, лінгвістичного прогнозування та мовного будівництва, вироблення єдиної термінології і ставлення до запозичень, лінгвістичні основи викладання (Bakhiari, 2006, с. 234).

Тенденція зникнення місцевих діалектів на користь регіональних різновидів мови стосується і арабського світу. З одного боку, фіксація діалектних текстів стала доступнішою, а з іншого боку, нові засоби масової інформації, пропоновані інтернетом (блоги, Facebook, Twitter), поширюють використання розмовної мови у письмовій та надрегіональній формах (Crystal, 2012, с. 35).

Ці події, а також постійна міграція населення із сільської місцевості в міста і з країни в країну, відкривають можливості для наукових досліджень, які виходять далеко за межі традиційної діалектології і значною мірою витіснили її: діалектологія міста, всі види контактної лінгвістики, включаючи вивчення диглосії, молодіжної мови, креольської мови, а також інші соціолінгвістично орієнтовані питання (Feghali, 1997, с. 145).

Однією з найважливіших проблем арабістики на сьогодні є системний опис регіональних розмовних форм сучасної арабської мови. По-перше, це зумовлено тим, що об'єктом дослідження фахівців до ХХ ст. традиційно виступала арабська літературна мова без урахування матеріалу територіальних діалектів, а по-друге – новою якісною функцією розмовної мови в житті сучасних арабомовних суспільств. Вважається, що засвоївши літературну мову з усім її

різноманіттям, можна порівняно легко розібратися і в багатьох діалектних особливостях. Але це видається досить суперечливим, адже діалекти мають велику кількість лексичних одиниць, які не мають нічого спільного з їхніми літературними відповідниками, і без спеціального курсу з того чи іншого діалекту буває досить складно порозумітися з пересічним носієм мови (Raddawi, 2015, с. 50).

1.3. Класифікація арабських діалектів

Існує велике розмаїття діалектів арабської мови – однієї з семітських мов афразійської сім'ї. Міжнародна організація зі стандартизації вказує на те, що приблизно 30 різновидів із них є окремими мовами, в той час як інші класифікують їх як діалекти арабської мови (Шагаль, 1987, с. 126). Деякі розмовні ідіоми не зрозумілі носіям інших діалектів, як, наприклад, північно-африканські ідіоми для носіїв левантійських або месопотамських діалектів. У межах цих великих регіонів існують ще більш значні географічні розбіжності всередині країн, за межами національних кордонів і навіть між містами і селами. У той час як розмовні ідіоми істотно розрізняються, арабська літературна мова – формальний реєстр, стандартизований і зрозумілий тим, хто володіє арабською мовою (Белова, 1964, с. 116).

Існують значні відмінності між розмовними ідіомами, використовуваними для повсякденних комунікативних ситуацій, і формальною стандартизованою мовою, що функціонує передусім у письмовій формі. Регіонально поширений діалект засвоюється як перша мова мовця, в той час як літературну мову згодом вивчають в школі. Остання коливається між сучасною стандартною арабською мовою (в англійській традиції – MSA (Modern Standard Arabic)) та класичною арабською мовою, яка служить її основою, хоча носії арабської мови, як правило, не проводять цієї різниці (Altoma, 1969, с. 234).

Найбільшими відмінностями розмовної арабської мови від класичної та стандартної є: втрата категорії відмінка; фіксований порядок слів; втрата системи граматичного способу поряд з еволюцією нової системи, за винятком кількох діалектів; обмеження у використанні двоїни та невживання форми множини жіночого роду (для більшості діалектів). Багато арабських діалектів, зокрема магрибські, також мають значні зрушення голосних і незвичайні скупчення приголосних. На відміну від інших діалектних груп, у діалектах Магрибу дієслова першої особи однини мають префікс імперфекта *n-* (Рибалкін, 2000а, с. 84).

Крім того, існують суттєві мовні відмінності між бедуїнським і осілим населенням, сільськими і міськими мешканцями, етнічними і релігійними групами, соціальними класами, чоловіками і жінками, молодим і старшим поколінням. Ці відмінності певною мірою можна подолати. Часто носії арабської мови можуть коригувати своє мовлення відповідно до ситуації (наприклад, при спілкуванні з вихідцями з інших регіонів) і своїх намірів (наприклад, бажання продемонструвати свій рівень освіти) (Шарбатов, 1966, с. 148).

Зважаючи на величезне розмаїття арабських діалектів та їхнє поширення на великій території, їхня класифікація залишається до сьогодні надзвичайно суперечливим питанням і предметом багатьох дискусій. «Класифікація арабських нарідів – справа надзвичайно складна», – стверджує А.Ю. Кримський (Рыбалкин, 2000, с. 115). Залежно від принципів, які лежать в основі класифікації, можна виділити два види класифікації арабських діалектів: а) територіальна класифікація; б) соціальна класифікація.

За першим типом класифікації загальноприйнятим є поділ арабських діалектів на дві групи: східні (машрикські) та західні (магрибські). Зокрема, цей погляд був чи не вперше висунутий німецьким діалектологом Теодором Ньольдеке, який вважав, що східні нарідччя – це ті, якими говорять араби в Азії,

а західні – якими говорять або говорили араби в країнах Африки та Європи, що належать до басейна Середземного моря. Коментуючи підхід Ньольдеке, А.Ю. Кримський слушно зауважує: «Таким чином, виходить, що до західної групи, окрім нарічч африканського Магриба, колишньої арабської Іспанії, колишньої арабської Сицилії і жаргону Мальти, які дійсно складають одне близькоспоріднене ціле, включене ще й наріччя Єгипту, яке значно відрізняється від них» (Крачковский, 1950, с. 130). А з іншого боку, сам Ньольдеке заявляє, що наріччя прибережного Оману, яке належить до східної групи діалектів, чути й на африканському Занзібарі.

Таким чином, Кримський цілком логічно не погоджується з класифікацією Ньольдеке за надто широке та невизначене розмежування арабських діалектів лише на дві групи і пропонує дотримуватися поділу на чотири групи: 1) аравійське наріччя, 2) наріччя Сирії та Месопотамії, 3) наріччя Єгипту, 4) наріччя Магриба, тобто країн Північної Африки та колишньої арабської Європи (Юшманов, 1985, с. 312).

Проте, класифікація Ньольдеке не залишається без уваги у сучасній науці. До поділу арабських діалектів на дві групи схиляється і сучасний російський мовознавець Г.Ш. Шарбатов. Уникаючи недоліків класифікації Ньольдеке, він пропонує наступну класифікацію:

1. Східні група: – центральноаравійська підгрупа (саудівський діалект); – східноаравійська підгрупа (бахрейнський, кувейтський, катарський, еміратський діалекти); – південноаравійська підгрупа (північноєменський, південноєменський, оманський); – іракський діалект; – сіро-палестинська підгрупа (сирійський, ліванський, йорданський, палестинський); – єгипетський та суданський;

2. Західна група: – магрибські діалекти (лівійський, алжирський, марокканський, туніський, мавританський (хассанія); – мальтійська мова; – мертві андалузський та сицилійський діалекти (Weninger, 2001, с. 252).

Як бачимо, межа між діалектними групами за класифікацією Шарбатова проходить не по межі материків, як у Ньольдеке, а по території африканського материка, через що діалекти Єгипту, Судану та, очевидно, інших південніших країн Африки відносяться до східної групи діалектів.

Отже, А.Ю. Кримський у свій час дослідив та класифікував арабські ідіоми за територіальним принципом, розділивши їх за регіонами Магрибу, Леванту, Єгипту та країн Аравійського півострову. Враховуючи цю територіальну класифікацію, наступні покоління дослідників розглянули арабські ідіоми з соціолінгвістичної точки зору та ввели окрему класифікацію. Ці ідіоми були розділені на міські, сільські та бедуїнські. Тому, на наш погляд, соціолінгвістична та географічна класифікації діалектів наразі повинні розглядатися паралельно.

Однак класифікація Кримського з поділом діалектів на чотири групи також знайшла підтримку і в сучасній науці. Зокрема, нідерландський арабіст-діалектолог Кіс Ферстеєх подає наступну класифікацію арабських діалектів:

1. Західні діалекти: а) магрибські діалекти; б) андалузський діалект (мертвий);
2. Центральні діалекти: а) єгипетський діалект; б) суданський діалект;
3. Північні діалекти: а) левантійські діалекти (сирійський, ліванський, палестинський тощо); б) іракський діалект;
4. Південні діалекти: а) аравійські діалекти (діалекти країн Перської Затоки, бахарнський, наждійський, хіджазький, єменський діалекти) б) периферійні (центральноазіатський, хузестанський) діалекти (Versteegh, 1997, с. 148-168).

У своїй праці «Семитские языки и народы» А. Ю. Кримський послідовно розглядає кожен з чотирьох діалектних груп окремо, додаючи до них вичерпний анотований огляд літератури різними мовами з відповідних діалектів (Шарбатов, 1960, с. 74).

Другу діалектну групу за Кримським складають наріччя Сирії та Месопотамії. Поділ цієї категорії діалектів на підгрупи майже не викликає розбіжностей у науковців, тому Кримський, як і інші вищезгадані науковці, ділять цю групу на дві підгрупи: 1) сирійсько-палестинська підгрупа (левантійська) та 2) месопотамська підгрупа (іракський діалект). «Зрозуміло, що найбільшу частину складають матеріали про сирійський діалект, який учений досконало опанував ще під час відрядження 1896–1898 років», – зазначає український арабіст В.С. Рибалкін (Рибалкін, 2000а, с. 84). Щодо другої підгрупи, то сам Кримський зізнається, що знає месопотамські наріччя значно гірше, аніж сирійсько-палестинські. Однак єдине, що не викликає в нього сумніву, є те, що ці діалекти дуже близькі між собою і «на практиці сирієць і месопотамець легко розуміють один одного» (Гранде, 2001, с. 135). Серед найпомітніших відмінностей між цими підгрупами діалектів академік виділяє: надмірну вимову сирійцями звука *ج* як [ж], а не [дж], як у іракському діалекті, вимовляння звука *ق* як [ʔ] (гамза), а не [қ], як вимовляють іракці, використання в сирійсько-палестинських наріччях префікса *b-* у дієсловах теперішнього-майбутнього часу, вимову месопотамцями короткого голосного [a] як [e], як у турків та персів, а також вживання сирійцями численних запозичень з італійської мови, а іракцями – турецьких та перських слів [Церетели, 1979, с. 140].

Як відомо, єгипетська група наріччя є значно ближчою до сирійсько-месопотамських, аніж до магрибських, незважаючи на їхнє спільне географічне положення – на півночі Африки. А. Ю. Кримський пояснює цей факт тим, що Єгипет та Сирія в доосманські часи завжди складали в політичному плані одне ціле, через що діалекти обох країн значною мірою впливали один на одного. Проте академік відмічає, що якщо лексично говірки цих двох країн дуже подібні, то фонетично вони дуже відрізняються між собою: «У фонетичному ж

плані, відмінності настільки різкі, що без звички єгиптянин та сирієць спершу не можуть зрозуміти один одного» (Бекиров, 2012, с. 156).

Кримський ділить на наступні підгрупи «магрибські або маврські діалекти»: 1) говірки варварійські або північноафриканські; 2) говірки іспансько-арабські або андалуські (мертві); 3) говірки арабсько-сицилійські (мертві); 4) мальтійська мова. Оскільки слово «Магриб» хоч дослівно і означає «захід», традиційно позначає країни Північної Африки, окрім Єгипту, і зважаючи на те, що територія поширення андалузського та сицилійського діалектів, а також мальтійської мови не входить в традиційне поняття «Магриба», на наш погляд, було б доречніше назвати цю групу арабських нарічч «західною», як це роблять сучасні арабісти, зокрема Г. Ш. Шарбатов, К. Ферстеєх тощо. Також можна погодитися з останніми щодо більш влучної назви для варварійської підгрупи діалектів, яку Кримський назвав так, оскільки у всіх діалектах цієї підгрупи «...можна прослідкувати помітні сліди берберського лексичного впливу, тому що з берберами (кабілами), які займали не прибережну частину північної Африки, африканським арабам доводилося мати постійні відносини; та й самі африканські араби – по крові, по суті, ті ж бербери, які лише засвоїли арабську мову і зневажають чистих берберів» (Гасанбекова, 2003, с. 162). Г.Ш. Шарбатов та К. Ферстеєх пропонують назвати цю підгрупу діалектів саме «магрибською», тобто терміном, який більш вдало та послідовно відображає сучасні реалії (термін «варварійський» дещо застарілий і непослідовний, оскільки не позначає географічного поняття, на відміну від усіх інших термінів, ужитих у класифікації). Серед перелічених діалектів даної підгрупи (лівійський, туніський, алжирський, марокканський) Кримський нічого не згадує про мавританський діалект або хассанію, який сучасні науковці також включають в магрибську підгрупу.

Отже, розглянувши та проаналізувавши кожну з діалектних груп, запропонованих Кримським, і зіставивши їх з класифікаціями інших науковців,

на нашу думку, найбільш адекватною була б наступна класифікація арабських діалектів: 1) діалекти Аравії; 2) діалекти Сирії й Месопотамії; 3) діалект Єгипту; 4) діалекти Магрибу.

1.4. Мовна ситуація в арабських країнах Перської Затоки

Витоки мовної ситуації, що склалася в арабському ареалі, беруть початок від доісламської епохи (так званої «джагілії»), тобто коли на Аравійському півострові поряд із загальноарабським койне, зрозумілим в загальних рисах всім арабам, функціонували ідіоми різних арабських племен, які досить відрізнялися один від одного. Очевидно, що вже до IV–V ст. склалися не тільки відмінності між загальноарабським койне і племінними говірками, а й уявлення про перше як про більш високе, гідне письмової фіксації, і про останні як соціально менш престижне явище, – уявлення, яке зберіглося в свідомості арабських народів аж до теперішнього часу (Староверов, 1971, с. 168).

Поворотними подіями у становленні своєрідної мовної ситуації в арабському регіоні з'явилися вихід арабів за межі традиційних місць проживання і завоювання арабами в VII–XI ст. великих територій в Азії, на півдні Європи і в Африці, заселених народами, що розмовляли перською, арамейською, сирійською та іншими мовами (Шанский, 1996, с. 240).

Щодо регіону Перської Затоки, то серед зазначених вище груп арабських діалектів найменш дослідженими залишаються діалекти Аравійського півострова. У цьому регіоні мовна ситуація має специфічні риси, зумовлені соціальними зрушеннями та міграційними процесами, у зв'язку з чим постає необхідність наукового дослідження арабських діалектів регіону (Al-Amadidhi, 1985, с. 127).

Розвиток регіону Перської затоки викликав інтерес науковців, які почали вивчати мови країн Перської затоки і особливості арабських діалектів таких

країн як Катар, Оман, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт та Бахрейн. Найбільший внесок в їх дослідження зробив британський арабіст К. Хоулз. Основним його дослідженням є праця «Gulf Arabic» (Holes, 1990) – це описова граматики діалектів країн Перської затоки, яка була написана на основі говірок Іраку, Кувейту, Бахрейну, Катару та Об'єднаних Арабських Еміратів. Також ним була написана праця «Dialect, Culture, and Society in Eastern Arabia» (видання 2000, 2005, 2016 р.). Арабські діалекти країн Перської Затоки були розглянуті і у низці інших наукових праць, наприклад, у дослідженні Томаса Джонстоуна «Eastern Arabian Dialects Studies» (1967), де описано головні характеристики арабських діалектів на Аравійському півострові. Ще одне фундаментальне дослідження – «A Short Reference Grammar of Gulf Arabic» Хамді Кафіше (1977), де здебільшого описується койне Абу Дабі, а також ідіоми Бахрейну та Катару. Праця Брюса Інгема «North East Arabian Dialects» була опублікована у 1982 р. В цій роботі були досліджені діалекти Кувейту, північних районів Саудівської Аравії, південного Іраку та Хузестану (Holes, 1984, с. 265).

Щоб зрозуміти сучасні тенденції розвитку ідіомів країн Перської Затоки, потрібно розглянути історію міграційного руху в центральній та східній Аравії. Протягом 15 століть східне узбережжя Аравії зазнало декілька хвиль міграції. Бедуїни завжди шукали кращого життя, особливо в посуху. Міграції з центру на східну периферію Аравії мають давню історію, починаючи з періоду ісламських завоювань VII ст. і навіть раніше. Остання масштабна хвиля міграції від центру до периферії відбулася протягом XVIII ст., коли предки правлячих родин кількох держав Перської Затоки – Аль Сабах (Кувейт), Аль Халіфа (Бахрейн) та Аль Тані (Катар) – переїхали з центральної Аравії. Ці бедуїнські племена принесли з собою свої центрально-аравійські ідіоми на узбережжя, де араби проживали століттями до того (Holes, 1990, с. 315).

Розгалуження діалектів відбулося 30-40 років тому в Бахреїні, і далі ця тенденція поширилась в усіх країнах Перської Затоки. На півночі Оману і досі існує подібне розмежування, пов'язане зі способом життя (сільське vs. бедуїнське населення). Коли К. Хоулз у 1980-х роках досліджував ідіоми країн Аравії, він виявив, що гірський ідіом півночі Оману, на той момент майже не досліджений, вирізнявся великою кількістю мовних особливостей. Це можна пояснити тим, що до 1970 р. Оман протягом століть був ізольований від решти країн Затоки (Holes, 2004, с. 123).

У регіоні Перської затоки історично існують два основні діалектні типи, які розрізняють з точки зору фонології та морфології – бедуїнські та осілі діалекти. Хоча на сьогодні в країнах регіону фактично зник кочовий спосіб життя, цей поділ досі залишається актуальним і вказує на важливі відмінності, які існували раніше у структурі суспільства. Різниця між цими типами все ще усвідомлюється в колективній пам'яті і є найважливішою ознакою соціальної та мовної самоідентифікації. Хоча останнім часом уряди арабських країн регіону проводять політику, яка має на меті формування спільної національної ідентичності арабів і нівелювання локальних рис (Gardner, 2011, с. 234).

Зазначені діалектні типи мають низку структурних відмінностей, але ключовою фонологічною рисою є реалізація класичного звуку *q*: у бедуїнських діалектах він реалізується як увулярний *g*, а в осілих – як увулярний *q* або велярний *k*. Класичний приголосний *k*, своєю чергою, у низці діалектів реалізується через *ç*. Інші типологічні характеристики можуть варіювати у різних частинах регіону. Наприклад, в Омані всі бедуїнські діалекти, на відміну від осілих, зберігають закінчення *-n* у 2-й особі однини ж. р. (*tikitbīn* ‘ти пишеш’) і у 2-й / 3-й особі множини дієслів (*tikitbūn* ‘ви пишете’, *yikitbūn* ‘вони пишуть’). У Бахреїні бедуїнські діалекти, як більш консервативні, зберігають реалізацію інтердентальних приголосних *t̤*, *d̤*, *ɟ̤*, тоді як в Омані ця риса спостерігається і в бедуїнських, і в осілих діалектах (Holes, 1989, с. 212–213).

Бедуїнські діалекти, поширені вздовж західного узбережжя Перської Затоки між Кувейтом та ОАЕ, структурно дуже схожі, хоча мають лексичні відмінності. Саме ця група говірок є домінуючим структурним типом у регіоні Перської Затоки. Їхнє домінування є наслідком міграцій до узбережжя, які відбувалися протягом тривалого часу і завдяки яким сформувалися нинішні правлячі династії Кувейту, Бахрейну, Катару та ОАЕ. Порівняно з діалектами Центральної Аравії, від яких вони походять, бедуїнські діалекти цього ареалу втратили низку морфологічних рис, як-от розрізнення роду у формах 2-ї та 3-ї осіб дієслова, в них розвивається аналітичний склад (Ingham, 1982, с. 33), запозичується іншомовна лексика.

Зазначені діалектні типи – бедуїнський та осілий, – маючи основні відмінності через географічне розташування, набули також соціальних конотацій у деяких районах. У Бахреїні осілий діалект є менш престижним і асоціюється з шиїтами, тоді як бедуїнський діалект – із сунітською соціальною та політичною елітою (Versteegh, 1997, с. 564).

В Омані розмежування цих двох типів діалектів досі відповідає географічному чиннику та способу життя, враховуючи наявність у країні напівкочових племен. Втім, існують типологічні особливості, властиві всім говіткам Оману як південній частині регіону, незалежно від соціального типу [Holes 1989]. Наприклад, це реалізація стягненого займенника ж. р. однини через форму *-iṣ*, на відміну від загальноараб. *-ik*, а також наявність інфікса *-in-* у формах однини активного дієприкметника (*šāyfinnah* ‘я бачив його’). Ці “південні” риси зустрічаються у Бахреїні, на сході Саудівської Аравії, в деяких прибережних говітках ОАЕ і подекуди у південному Ємені. К. Хоулз припускає, що сучасні осілі діалекти периферії Перської Затоки та Південної Аравії можуть бути залишком однорідного діалектного континууму, який раніше існував і втратив безперервність після століть бедуїнських міграцій із Центральної Аравії (Holes, 2007, с. 213).

Також можна виділити інші фактори, які впливають на становлення мовної ситуації у країнах Перської Затоки:

- *особисте спілкування*. Зараз в країнах Перської Затоки дуже гарно розвинена інфраструктура, і географічне відокремлення окремих держав не заважає перетинати кордони дуже швидко за допомогою мережі швидких доріг (наприклад, від материкової Аравії до Бахрейну через дорогу, яку відкрив король Фахд в 1986 р., та шосе Маскат-Кувейт, дорога яким займає одну годину); повітряне сполучення стало набагато доступнішим для пересічної людини, ніж раніше. Поліпшення комунікацій сприяло мобільності та контактами між населенням, яке було колись географічно ізольованим. Було відкрито ще один міст, що з'єднує Бахрейн та Катар, який символізує дружбу між державами (Johnstone, 1967, с. 314);

- *ЗМІ*. Перегляд телебачення більше не обмежується виходом лише на телевізійні станції держави, в якій живе людина. Недавнє дослідження арабського користування інтернетом свідчить, що кожен другий та третій користувач в арабському світі – це жителі Єгипту, Саудівської Аравії та Кувейту, і це переважно молодь. Більшість користувачів інтернету в арабському світі – це чоловіки. Інтернет-блоги та дискусійні форуми – це види опосередкованої мови і природний засіб для обговорення арабською (розмовними ідіомами), яка часто змішується з англійською (Arpen, 2006, с. 245);

- *освіта*. Всі арабські країни Перської Затоки, які є високорозвинутими в економічному відношенні і рівні міжнародного співробітництва, вкладають значні кошти в освіту та дослідження. Студенти дуже часто здобувають вищу освіту в таких країнах як США, Канада та Британія, де навчання проходить виключно англійською мовою. Здійснено спроби покращити освітні стандарти і відкрити престижні регіональні установи, як-от університет країн Перської Затоки, який базується в Бахреїні. Розвиток спортивного сектору у межах країн

Затоки набуває свого розквіту з 1970-х рр., коли тут проводився щорічний футбольний турнір за Кубок Аравійської затоки, за який змагалися національні команди регіону;

- *трудова міграція*. 30-40 років тому країни Перської Затоки стали відомі своїми природними ресурсами: золотом, природним газом, нафтою тощо. Тому, завдяки своєму економічному стану, ці країни стали осередком трудової міграції. Майже у всіх цих країнах близько 80% складають іноземці. Найбільші міграційні діаспори це – індійська, пакистанська, бангладешська, індонезійська, філіппінська і т.д. У більшості цих країн немає жодного оподаткування прибутку, тому рівень трудової міграції доволі високий (Alorfi, 2008, с. 156).

З початку 1980-х років має місце свідома спроба розвитку регіональної ідентичності в регіоні Перської Затоки. Також відбулась політична інтеграція у межах Ради співробітництва країн Перської Затоки (створена 1981 р.).

Отже, останнім часом в арабських країнах Перської Затоки швидкі темпи урбанізації й активізації людських контактів призводять до формування регіонального койне, в якому поступово нівелюються вузьколокальні риси конкретних діалектів. Зокрема ці процеси можна спостерігати на прикладі мовлення інтелігенції, представленого на регіональних каналах супутникового телебачення. На лексичному рівні діалекти регіону, на відміну від решти арабських країн, зазнали значного впливу перської мови, а наразі, з огляду на світову економічну роль арабських країн Перської Затоки і перебування у них великої кількості іноземців, лексична система арабських діалектів регіону постійно зазнає значного впливу з боку англійської та інших мов. Всі ці малодосліджені процеси і явища у лексичному складі діалектів арабських країн Перської Затоки становлять значний інтерес і є актуальною темою для арабської соціолінгвістики (Haase, 2001, с. 342).

Висновки до розділу 1

Однією з найважливіших проблем арабістики на сьогодні є системний опис регіональних розмовних форм сучасної арабської мови. По-перше, це зумовлено тим, що об'єктом дослідження фахівців до XIX ст. традиційно виступала арабська літературна мова без урахування матеріалу територіальних діалектів, а по-друге – новою функцією розмовної мови в житті арабомовних суспільств.

Арабська діалектологія як наука зазнала свого апогею у 2-ій половині XX ст. і розвивається не в арабському світі, а на Заході. Розквіт діалектології відбувся завдяки інтересу до проблеми співвідношення літературної мови і діалектів. Західні дослідники іноді розглядають арабські ідіоми як окремі мови, що суперечить традиційному підходу до арабських діалектів.

Основоположником територіальної класифікації арабських діалектів вважається А.Ю. Кримський, який класифікував їх наступним чином: 1) аравійські діалекти; 2) діалекти Сирії та Месопотамії; 3) діалект Єгипту; 4) діалекти Магрибу. Згодом цю класифікацію було розширено і уточнено, а з розвитком соціолінгвістики у 2-й половині XX ст. було запроваджено також соціальну класифікацію арабських діалектів (міські, сільські та бедуїнські).

Найменш дослідженими залишаються діалекти Аравії, а саме ОАЕ, Катару, Оману, Бахрейна, Ємена та Саудівської Аравії. У цьому регіоні мовна ситуація має специфічні риси, зумовлені соціальними зрушеннями та міграційними процесами. Діалекти цього регіону історично зазнали значного впливу перської мови. Останніми десятиліттями на цих територіях мешкає велика кількість іноземців – як з країн Близького та Далекого Сходу, так і з Заходу, що впливає на лексичну структуру відповідних ідіомів і на мовну ситуацію в цілому. Серед арабських діалектів країн Перської затоки в європейській лінгвістиці краще описаний діалект Бахрейну (праці Клайва Хоулза). Щодо діалекту Катару, який становить об'єкт нашого дослідження, його системного опису досі не існує.

РОЗДІЛ 2

КАТАРСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У СИСТЕМІ АРАБСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ КРАЇН ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

2.1. Основні тенденції розвитку мовної ситуації в Катарі

Проблеми розвитку мовної ситуації в кожній країні досліджує соціолінгвістика – відносно молодий напрям мовознавства, який почав розвиватися в сер. ХХ ст. Якщо традиційна діалектологія більше зацікавлена у вузьколокальних ідіомах і говірках сільських спільнот і користується методом польових досліджень за допомогою інформантів старшого та молодшого поколінь, соціолінгвістика зацікавлена у всіх категоріях мовців і спільнот та займається розробкою методів аналізу соціальних і мовних змін та з'ясуванням системного співвідношення між ними. Незважаючи на відмінності в методах збору та аналізу польового матеріалу, соціолінгвістика бере свій початок у традиційній діалектології, завдяки здобуткам якої соціолінгвістичні дослідження мають більш ґрунтовні висновки. Для соціолінгвістичного аналізу, зазвичай, застосовуються висновки діалектологічних досліджень (Theodoropoulou, 2015, с. 654).

Розвиток арабської діалектології починається з 2-ї половини ХІХ ст., коли з'явилися перші описи діалектів, а соціолінгвістичні дослідження арабської мови зазнали значного розвитку з 1990-х років. Наприклад, важливі проблеми арабської соціолінгвістики досліджуються у працях Манфреда Войдіха та Лізбет Зак. Вони торкалися історії фонемі ǧ в арабських ідіомах Єгипту, а також соціальної історії Єгипту з огляду на соціолінгвістичну теорію та сучасну географію арабських ідіомів (Woidich & Zack, 2009). Дослідники дійшли висновку, що, всупереч загальноприйнятим уявленням, єгипетський варіант g може походити від старого варіанта, що зберіг семітський звук g (попередник

арабської літери «джім») (Woidich & Zack, 2009, с. 56–57). Цей висновок є особливо вагомим тому, що діалект Єгипту впливає на ідіоми інших країн, зокрема на регіон у Перській Затоці (Південний Ємен та Оман), в яких зберігається реалізація [g].

Низка традиційних діалектів регіону Перської Затоки мають фонему у як реалізацію арабської фонемі ġ. Останнє дослідження цієї фонетичної риси діалекту Бахрейну було здійснено Муною Аль-Куз у 2009 р., слідом за фундаментальним дослідженням Клайва Хоулза в 1970-ті рр. Праця Аль-Куз розглядає зміни у діалекті Манами, які відбулися за 30 років. У Бахреїні мовна варіативність повністю залежить від соціального статусу мовця. Існує два основних арабських діалекти: більш престижний, яким володіє менша частина населення Манами, з варіантом реалізації ġ як у; і менш престижний ідіом з фонемою ġ як в арабській літературній мові. Хоулз зазначає, що різні менш та більш «впливові» соціальні групи не демонструють чіткої різниці у використанні фонемі ġ, але в ідіомах Бахрейну поступово відбувається заміна традиційного варіанта ġ на варіант у. Важливо також, що водночас у країні значно зріс загальний рівень освіти. Ця особливість властива всім арабським країнам Перської Затоки (Holes, 1990). У Кувейті проведене дослідження демонструє однаковий розвиток використання варіанта у замість традиційного ġ серед молоді (Arpen, 2006, с. 223).

Катарський діалект арабської мови – це основний розмовний ідіом держави Катар, який входить до групи арабських діалектів країн Перської Затоки. Ця група арабських діалектів є найменш дослідженою. Їх вивченням займалися К. Хоулз, П. Джонстон, Л. Алеаса, З. Майдан, О. Обейдан. Катарський діалект досі не виступав об'єктом наукового дослідження із застосуванням методик, розроблених в європейській лінгвістиці (Almuhannadi, 2006, с. 136).

Держава Катар – це невелика країна, що межує з Саудівською Аравією, Бахрейном та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Вона потрапили в центр

світової уваги після вдалої заявки на проведення чемпіонату світу з футболу 2022 року. Після відкриття в 1970-х рр. нафтових свердловин та величезних запасів природного газу економіка країни вважається однією з найсильніших у світі. Серед приблизно 2,2 мільйонів осіб, які формують сучасне населення Катару, кількість місцевих мешканців, тобто власників катарських паспортів, становить лише 275 000 осіб (Goby & Erogul, 2011, с. 321).

Як і будь-яка інша мова, арабська мова впливає на інші та сама зазнає впливу від них. Найчастіше в арабських ідіомах країн Перської Затоки укорінюються запозичення з таких мов як перська, турецька та гінді. Для цього існує багато історичних причин, зокрема колонізація, постійна міграція робочої сили і т.д. В арабських діалектах на початку ХХ ст. використовувались запозичені слова з таких мов як іврит, грецька та перська. У наші дні найчастіше ідіоми арабських країн запозичують лексику з англійської та французької мов (بدوي، 2003، 215).

Переважаюча більшість арабських країн до початку ХХ століття перебували під мандатом Великобританії або Франції. Це неминуче сприяло не лише розгалуженню арабських ідіомів, але й розвитку певних мовних ідеологій на користь колонізаторів (Suleiman, 2004, с. 87). Британська влада панувала у країнах Перської Затоки, Палестині, Єгипті та Судані. Британці не були зацікавлені в асиміляції населення своїх колоній, а також не розглядали останні як частину Британії (Bassiouny, 2009, с. 236); вони скоріше використовували місцеве населення, і насамперед єгиптян, як інсайдерів. Тим не менш, британці не розуміли феномена диглосії в арабських країнах і тому намагалися звузити сферу використання літературної арабської мови, підвищуючи статус розмовних ідіомів. Згідно зі стандартами навчання того часу, діти повинні були вивчати мову, якою розмовляють вдома, а не АЛМ, яку ніхто не використовував у повсякденному спілкуванні. Крім того, англійці вважали, що АЛМ не підходила в якості мови сучасної науки, тому вони запровадили використання

європейських мов в єгипетських університетах. Єдиним університетом, в якому вивчали АЛМ, був мусульманський університет Аль-Азгар у Каїрі. Після здобуття незалежності в 1953 р. президент Насер оголосив АЛМ національною та офіційною мовою (Jafari, 2014, с. 97). Подібні процеси свідчать, як політика впливає на мовну ситуацію та мовні ідеології.

Так чи інакше, політичний вплив Великобританії має мовні наслідки у вищезгаданих країнах: англійська мова і досі вважається мовою еліт в країнах Перської Затоки, Єгипті та Палестині. Англійська також використовується як мова-посередник на переговорах між палестинцями та ізраїльтянами (Bassiouney, 2009, с. 254).

На відміну від англійців, французькі колонізатори мали на меті асиміляцію підвладного населення, вважаючи, що вони виконують "цивілізаційну місію" (Burrows, 1986, с. 136). У цьому контексті вони намагалися викорінити арабську мову з країн Північної Африки та нав'язати французьку мову як єдину мову освіти, адміністрації та суспільного життя. Французькій мові було надано настільки високий соціальний статус, що людина вважалася цивілізованою та освіченою лише за умови володіння французькою (Marley, 2004, с. 29).

На відміну від безумовного престижу французької мови у північноафриканських країнах, що призвело до її домінування як мови викладання у університетах, французька співіснувала з арабською у Сирії та Лівані. Ці країни також перебували під мандатом Франції з 1916 по 1946 рр. Більшість науковців-арабів в країнах Леванту стверджували, що в умовах білінгвізму саме французька домінувала у сферах адміністрації та освіти. Загалом, колонізація може розглядатися як найважливіший фактор, який вплинув на формування мовної ситуації в усіх регіонах арабського світу, в т.ч. країнах Перської Затоки. Її можна вважати етап на шляху до глобалізації (Theodoropoulou, 2018, с. 245).

Глобалізація (англ. globalization) – перетворення певного явища на світове, планетарне; те, що стосується усієї Землі, земної кулі. Зокрема, глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Основними наслідками цього процесу є розподіл праці, міграція у масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті глобалізації світ стає більш зв'язаним і взаємозалежним від його суб'єктів. Також це процес розповсюдження інформаційних технологій, продуктів і систем по всьому світу, що несе за собою економічну та культурну інтеграцію.

Під «глобалізацією» можна також розуміти зв'язок, який розвивається між різними людьми, групами, містами та країнами, що призводить до неминучого міжнародного взаємовпливу. На цьому тлі соціолінгвістика глобалізації орієнтована на дослідження того, що нещодавно Ян Бломмаерт – бельгійський соціолінгвіст – називав «мовними ресурсами»: «мобільними ресурсами, мобільною динамікою та мобільними ринками» (Blommaert, 2011, с. 29).

Хоча космополітизм, який є одним із основних аспектів глобалізації, як правило, більш сприятливо сприймається суспільством, вплив глобалізації на арабську мову сприймається досить негативно, оскільки може призвести до зменшення вживання арабської мови і посилення функцій англійської, навіть в арабському світі (Suleiman, 2004, с. 50). В той же час, згідно з дослідженням Аль-Хафайфі (2002) щодо мовної політики в арабських країнах в контексті глобалізації, арабській мові загрожує надходження великої кількості сучасної іноземної термінології, зокрема англійською мовою. Для уникнення цієї небезпеки автор пропонує керівництву арабських країн наслідувати приклад скандинавських країн для вживання єдиної наукової термінології. Ця загроза

триватиме, поки арабські країни, в т.ч. країни Перської Затоки, не припинять штучну «вестернізацію» своїх суспільств (Theodoropoulou, 2018, с. 221).

Вестернізація – засвоєння і тотальне поширення в світі сучасних західних технологій, організаційних форм економічного виробництва і військово-технічної культури, західних цінностей, а також всього комплексу соціокультурних норм соціальної регуляції (демократичний політичний устрій, пріоритет прав людини, ліберальний тип соціальних умов для самореалізації особи, релігійна і національна толерантність, свобода інформації і творчості тощо), які починають відігравати значущу роль в суспільних процесах (Корнієнко, 2014, с. 32).

Приклади лише двох згаданих досліджень показують критичну роль глобалізації в розумінні взаємозв'язку між мовою та суспільством. Глобалізація, як правило, проявляється у великих містах, де співіснують різноманітні соціальні прошарки, у яких є спільний публічний простір та можливості комунікації. Головну роль відіграють масові міграції із сільських у міські райони, де розвивається урбанізація, яка вважається одним із найважливіших соціальних факторів, що призводять до мовних наслідків.

Урбанізація – це міграція населення із сільських у міські райони в середині певної країни та за її межами. В арабському світі багаті на нафту країни Перської Затоки значно більш урбанізовані, ніж інші країни з менш розвиненою економікою. Лінгвістичні дослідження урбанізації в арабському світі розпочалися недавно (Nashimi, 2012, с. 67). У всіх країнах арабського світу досі розвивається урбанізація, в першу чергу через пошук людьми роботи та кращих життєвих умов. Ці два фактори також тісно пов'язані з питаннями модернізації, що призводить до нових життєвих практик (як-от шопінг, взаємодія з технологіями, подорожі), а також до мовних інновацій, наприклад, неологізмів (Benmamoun. & Bassiouney, 2011, с. 145) та сленгу. Останній формується, як

правило, від глобалізованих жанрів молодіжної та популярної культури, де англійська мова є одним із головних способів передачі повідомлень.

Крім того, міські ідіоми завдяки своїй асоціації зі столицею зазвичай набувають престижного соціального статусу (Nashimi, 2013, с. 345). Контекст міста також є важливим для «мовного змагання», яке зазвичай існує між діалектами різних соціальних груп. Вдалим прикладом є Доха, столиця держави Катар, де місцеве населення чітко розділено на бедуїнів-жителів пустелі та жителів міста. Для першої соціальної категорії арабів, що мають бедуїнське походження, характерний кочовий спосіб життя, в той час як останні – люди міста. Сьогодні, звичайно, переважна більшість катарців живе в столиці Досі, проте катарці молодого покоління бедуїнського походження живуть також в інших менших містах. Населення міста Аль-Хор, як правило, намагається зробити свій ідіом ближчим до місцевого (діалекту Дохи), використовуючи у повсякденному мовленні низку відповідних фонетичних та семантичних елементів, як-от звук *y* замість бедуїнського варіанта *ǧ* у таких лексемах як *rauyal* «чоловік» і *kiða* «чоловік» (бедуїнський вар.) та *tfi* / *tfiði* «цей» (міський вар.). Ця діалектна зміна зумовлена таким соціальним фактором, як приналежність до певного племені. Основним аргументом є те, що бедуїни, як правило, переходять на місцевий діалект через його вищий соціальний статус, який асоціюється з космополітизмом, освіченістю та цивілізованим способом життя, які демонструє і підтримує королівська сім'я Катару.

Отже, можна виділити 4 найважливіші чинники, що формують загальний контекст мовної ситуації в арабських країнах Перської Затоки, в якому нам потрібно інтерпретувати як вертикальні, так і горизонтальні соціолінгвістичні зміни до побудови соціальної ідентичності. Колонізація, глобалізація, вестернізація та урбанізація – це ключові чинники, які формують зміни ідіомів в арабському світі, зокрема в країнах Перської Затоки. Ці найважливіші фактори і

надалі мають розглядатися як актуальні аспекти у дослідженнях арабської мови (Theodoropoulou, 2018, с. 221).

Як вже зазначалося, оскільки регіон Перської Затоки перебував під протекторатом Великобританії, в арабських країнах регіону арабська мова як мова повсякденної комунікації поступається найбільш поширеній міжнародній мові – англійській. Сучасна молодь цих країн все менше спілкується між собою арабською, можливо, через те, що фактично виховується жінками з Філіппін, Тайланду, Індонезії і т.д. Враховуючи всі світові процеси, зокрема глобалізацію, вестернізацію та урбанізацію, можна пояснити таку різку зміну у зменшенні використання арабської мови в країнах Перської Затоки. Оскільки в цих країнах близько 80% населення складають іноземці, то місцеві носії мови вже намагаються спілкуватись англійською значно більше, ніж арабською. Слухаючи повсякденні розмови катарців, можна помітити, що основною тенденцією є комбінування арабської та англійської мов. Це лінгвістичне явище має назву перемикування коду. Перемикування між мовами (англ. *code switching* – «перемикування коду») – лінгвістичний феномен переходу від однієї мови на іншу і назад під час розмови носіїв двох мов (www.dictionary.com). Це явище стало модним трендом серед молоді арабських країн Перської Затоки, і його називають неформальним терміном *Arabiizi* («арабізі») – від «*arabi*» ("арабська") та «*inglizi*» («англійська»). *Arabiizi* передбачає вживання фраз арабським діалектом з домішкою англійської мови (часто з американським акцентом). Багато з тих, хто використовує цей стиль мовлення, отримали освіту англійською мовою та працювали в сферах, де англійська стає «типовою» мовою: міжнародний бізнес, торгівля, юриспруденція та журналістика. Дуже часто користувачі «арабізі» володіють АЛМ на дуже низькому рівні.

К. Хоулз наводить приклад розмови «арабізі», взятий з однойменного фільму ще у 2006 році:

ismi ‘ayša xālidī, mawlūda bil-kwēt, and I also lived in Egypt when I was younger, u ‘išt arba‘ snīn fī amrīka fil-jām ‘a...I’m the sports editor of the *Daily Star*. I love that job; it’s amazing. I was a journalism major so it worked out for me. ‘umrī arba’ u ‘ištīn sana w-ana aṭḥačča ‘Arabīzī.

[My name is Aysha Khalidi, born in Kuwait, and I also lived in Egypt when I was younger, and I lived for four years in America at university...I’m the sports editor of the *Daily Star*. I love that job; it’s amazing. I was a journalism major so it worked out for me. I am 24 years old, and I speak ‘Arabīzī.] (Holes, 2013, с. 245).

Детальніше приклади реалізації «арабізі» буде розглянуто у 3-му розділі.

У розмовах між вихідцями з різних арабських країн Перської Затоки використовуються загальнорегіональні форми, як-от *yabbi* «хочу», *bannad* «закрити». Існують і більш вузькорегіональні форми, такі як *(m)āku* (Кувейт), *(mā)hast*, *mi* (Бахрейн, Катар), зі значенням «є (немає)», як аналог загальноарабського варіанта *(mā)fīh*. На більш формальному рівні вплив сучасної стандартної арабської мови виявляється, наприклад, у дискусіях у ЗМІ на різноманітні теми.

2.2. Типологічні особливості арабських діалектів країн Перської Затоки

Дослідник арабських діалектів країн Перської Затоки К. Хоулз виділив 12 типологічних ознак, за якими можна встановити ступінь спорідненості діалектів регіону. Його дослідження базувалося на ідіомах центральної Аравії (Неджд), східної Аравії (Бахрейн) та південно-східної Аравії (Північний Оман). Аналізовані лінгвістичні змінні відповідають двом важливим критеріям: 1) вони є структурними, а не лексичними; 2) вони мають високу частотність у повсякденному мовленні. Для доповнення цієї картину спробуємо простежити також реалізацію зазначених рис і в катарському діалекті.

Як показало проведене дослідження, найбільш консервативним серед арабських діалектів є діалект Неджду. На відміну від периферійних регіонів, цей район протягом більшої частини своєї історії був відносно непроникним. З іншого боку, країни Перської Затоки та приморський Оман споконвіку контактують з морем, тому їхні діалекти сповнені запозичень із перської, португальської, індійських та останнім часом англійської мов.

Представляється обґрунтованим припущення, що на момент приходу ісламу на всьому східному узбережжі Перської Затоки, де наразі знаходяться ОАЕ та Оман, проживали араби та перси. Проживала також чимала кількість християнського населення, хоча його походження точно не відоме. Грецька, ймовірно, використовувалася ними як літературна мова (принаймні один напис був виявлений на острові Файлака, біля узбережжя Кувейту). Протягом тисяч років периферія була пунктом періодичних міграційних хвиль з центру Аравії. Остання хвиля еміграції мала місце у XVIII ст., коли племена ас-сахаб і аль-халіфа з центрального Неджду і аль-тані з півдня Неджду мігрували на схід і на північ, щоб зайняти різні райони узбережжя. Згодом вони сформували нинішні правлячі династії Кувейту, Бахрейну та Катару. Приблизно в той же час племена бані яс мігрували з оазису Ліва в північній частині до узбережжя нинішніх ОАЕ (Holes, 2007a, с. 156). Мігранти принесли із собою свої бедуїнські діалекти. Автохтонні мешканці узбережжя були переважно селянами, які займалися землеробством, ткацтвом та рибальством. Вони розмовляли арабськими «осілими» діалектами з певними особливостями. 12 ознак у таблиці 1 є основними фонологічними та морфологічними елементами, які, як правило, змінюються відносно повільно.

Згідно з даними досліджень, приблизно в 1000 р. нашої ери відбулося розгалуження арабських діалектів; частина з них зберегли первісний *q*, а певні бедуїнські племінні діалекти розвинули варіант *g*. Це розгалуження виявилось вирішальним етапом в історії арабської мови і розділило арабські говірки на ті,

що зберігають *q*, які називають «осілими», і ті, в яких ця фонема реалізується як *g* – так званими «бедуїнськими» ідіомами. Початкові міграційні хвилі арабів, які прибули до Північної Африки у VII-IX ст. та заснували такі міста як Туніс та Фес, принесли з собою оригінальний варіант *q*. У міських діалектах Машрика (Каїр, Дамаск, Єрусалим та ін.) ця фонема врешті-решт стала реалізовуватися як гортанний вибух. З іншого боку, араби-бедуїни, які масово переселилися до Північної Африки та інших районів після 1000 р. н. е., принесли з собою свій варіанти *q* та *g*. Щось подібне сталося в Іраку, де частина населення на півночі зберігає первісний *g*. Автохтонні мешканці південної частини Іраку, включаючи Багдад, були підкорені монголами у XII-XIV ст., і це пояснює, чому в Багдаді зберігається «бедуїнський» варіант *g* (Holes, 2007a, с. 156). «Осілі» ідіоми залишаються ланками діалектів, які колись об'єднували східну, південно-східну та південну Аравію в географічному контексті. Їхній нинішній географічний розподіл є результатом багатовікових міграцій бедуїнів, які поступово переходили на місцеві ідіоми. Крім Омани, який відрізаний від центру Аравії горами та пустелями, у жодній з сучасних держав Перської Затоки не збереглися «осілі» ідіоми соціально та економічно домінуючих груп. Уцілілі «осілі» діалекти підлягають помітному процесу «бедуїнізації», як-от заміна *q* і *k* на *g* (див. п. 13 у таблиці 1). Бахрейн – яскравий приклад подібного процесу: "осілим" діалектом розмовляє старше покоління села Shi'a Baharna, яке пов'язує своє походження з автохтонними мешканцями островів, а нове покоління – нащадки іммігрантів з центральної Аравії – говорять «бедуїнським» діалектом.

К. Хоулз вважає, що бедуїнізація історично була і продовжує бути чинником, який зумовлює становлення мовної ситуації в Аравії. Але для з'ясування сучасних структурних особливостей ідіомів регіону потрібно залучити дослідження субстрату (Holes, 2007a, с. 146). Субстратом (від лат. *sub* – «під» і *stratum* – «шар», тобто «нижній шар») у мовознавстві називають мову, яка впливає на іншу мову, що витискує її з ужитку. Це один із

трьох видів мовних контактів; іншими словами, під *мовним субстратом* слід розуміти «сукупність фактів і явищ усіх рівнів мови в поширеній на якійсь території мові, що походженням пов'язані зі зниклою мовою, яка раніше існувала на цій території» (Семчинський, 1984, с. 39). Існують певні свідчення того, що частина периферійного населення Аравії говорила однією з семітських мов, перш ніж там поширилася арабська, або що їхня арабська мова в той час зазнавала впливу інших семітських мов. Яскраві докази цього можна знайти у лексичних та структурних особливостях ідіомів країн Перської Затоки.

Оцінюючи ступінь «архаїчності» досліджуваних діалектів, потрібно вказати на два важливих спостереження:

а) як видно з таблиці 1, не кожна з особливостей зустрічається в усіх ідіомах, хоча більшість із них притаманні кожному з п'яти наведених типів. Певні ознаки зустрічаються частіше в деяких діалектах через різні синтаксичні контексти. Особливість № 1, а саме діалектна форма «танвіна» (суфікса *-in*, що позначає неозначений стан імен), зустрічається у всіх п'яти ідіомах в атрибутивних словосполученнях, наприклад: *bint-in zena* «добра дівчина». Однак, лише в Неджді «танвін» використовується і з іменником, і з прикметником, як у класичній арабській мові: *bint-in zent-in*. Інший приклад – особливість № 6, так званий внутрішній пасив, який зустрічається у всіх діалектах, в т.ч. в ідіомах центральної Аравії та країн Перської Затоки. В Омані поява особливостей № 3, 4, 9, 10 і 11 зумовлена ареалом та способом життя: подовження звуку залежить від походження мовця (бедуїнського або сільського) (Holes, 2007a, с. 132);

б) навіть там, де зовнішня форма сучасного діалектного слова зберігає схожість з класичним етимомом, його семантика та синтаксичні функції можуть значно відрізнитися. Так, наприклад, одна із часток, зазначених у рисі № 11 (*gad* або *gid*), завжди зберігає значення теперішнього доконаного часу. У південному

Нежді та більшій частині Ємену *gad* вживається як семантично порожня вступна частка. Наприклад, у єменському діалекті: *gad-ah sah* «він пішов».

Можна сказати, що діалекти центральної Аравії з часів ісламських завоювань майже не змінилися. Зміни були передусім результатом внутрішніх еволюційних процесів, яким підпорядковуються всі мови, а не наслідком зовнішніх впливів, імміграції, або масового вивчення іноземної мови. Тому зміни в арабських ідіомах Аравії мали менші масштаби і меншу швидкість (Holes, 2007a, с. 156).

У лексиці ідіомів арабських країн Перської Затоки, зокрема Оману, існує низка спільних слів на позначення предметів та видів діяльності, як-от мореплавства та землеробства, які мають певні особливості:

а) вони не зустрічаються ні в ідіомах Аравії, ані в інших арабських ідіомах за межами регіону;

б) вони не зафіксовані в словниках класичної арабської мови або, в разі наявності, мають інші значення;

с) вони мають діалектні значення, специфічні для регіону Перської Затоки.

Наприклад, існує обмежена кількість термінів мореплавства, рибальства та землеробства, порівняно з лексикою на позначення реалій пустелі, її флори та фауни. Лексикографи перших століть ісламу часто відправлялися жити серед бедуїнів, вдосконалюючи арабську мову. У той час, коли склалися класичні арабські словники, панувала думка, що бедуїнська арабська мова – це незабруднений «резервуар чистоти», на відміну від «викривленої» мови міст (Holes, 2007a, с. 134).

Деякі лексеми можуть взагалі не належати до субстрату або запозичень з інших семітських мов. Можливим прикладом є дієслово в ідіомах країн Перської Затоки *tiba' / tuba'* зі значенням «тонути» (про човни). Ця семантика відсутня у корені *t-b-*, який має різні значення, деякі з них також вважаються запозиченнями, як-от «натискати» (на монети та інші металеві предмети), «бути

іржавим» або «бути брудним». Однак в аккадській мові існує дієслово *tebû*, в якому орфографія передбачає втрачену кінцеву гортанну приголосну, а в арамейській, сирійській та івриті існує такий самий приголосний корінь, як і в арабських ідіомах Перської Затоки, з таким самим значенням «раковина». Можливо, арабська поділила це значення з іншими семітськими мовами, але лексикографи не змогли записати його. Однак якщо це так, здається дивним, що це дієслово, наскільки відомо, не має подібного значення в жодній іншій мові, спорідненій з арабською. Аналогічний аргумент застосовуватиметься до не зафіксованих бахрейнських сільськогосподарських термінів, таких як *haras* з аркадської *erusu* та арамейської *xaras*, які стосуються підготовки ґрунту до посадки, тоді як еквівалент в класичній арабській мові означає "дряпати". Наприклад, слово *sulum* у словосполученні *sulum is-sams* «захід сонця» походить від спільного семітського кореня *s-l-m*, який має широкий спектр значень. В аккадській мові можна знайти точний еквівалент всієї фрази *sulum samsi* зі значенням «захід сонця». Якби ця фраза була справді історично арабською, то лексикографи повністю записали б таку загальну форму віддієслівного іменника в такому базовому корені. Очевидно, тут йдеться про субстратний елемент – аккадську фразу, імовірно, вживану в Бахреїні та Омані значно раніше. Цей елемент перейшов як запозичення прямо в арабську мову і був дещо змінений відповідно до арабської фонології та морфології. Тим не менш, К. Хоулз із здивуванням виявив, що робітники фермерських господарств, яких він записував, використовували цю фразу для сповіщення про закінчення робочого дня в 1970-х і 1980-х рр. Вони повторювали ті ж самі слова, які їх месопотамські предки вживали не менше двох тисячоліть тому. Враховуючи те, що археологічні дані свідчать про культурні контакти південної Месопотамії та узбережжя Перської Затоки задовго до того, як арабська стала панівною мовою цього регіону, можливо, що деякі народні звичаї регіону Перської Затоки беруть

початок з доісламської культури Месопотамії і навіть із Стародавньої Греції (Holes, 2007a, с. 112).

Щодо можливих субстратних проявів у сфері структурних особливостей, то вони простежуються у формах присвійного займенника 2 особи жіночого роду однини в ідіомах Південної Аравії. Практично на всій території Південної Аравії та країнах Перської Затоки, форма ж.р. займенника «ти» або «твій» передається з фрикативним *-is*. На півночі Аравійського півострова відповідною формою є *-ic* в Неджді та *-ic'* в прибережних регіонах. Так, на більшій частині півдня «твій будинок» (ж.р) це – *beitis*, а «я бачив тебе» (ж.р) – *suftis*, але в центральній Аравії відповідні форми – *betic* «твій будинок (ж.р)» і *suftic* «я тебе побачив», в Кувейті, Бахреїні, Катарі та ОАЕ – *betic'* і *suftic'*. Можна легко пояснити північний варіант з кінцевими формами жіночого роду *ic* та *ic'*. Історично у діалектах північних бедуїнів звук *k* вимовлявся як в літературній арабській мові. Звідси такі форми, як *sibir* або *s`ibir* «великий», *cis* або *cis`*, «сумка» (Holes, 2007a, с. 125).

Південний варіант *is* є більш загадковішим. Тут, на відміну від півночі, не було переходу від *k* до *c* чи *c'*, тому загалом ми маємо *kabir* «великий», *kis* «сумка», а не *c`abir*, *c`is*. То звідки взяли форми *betis* і *suftis*? Арабські місцеві ідіоми можуть допомогти знайти відповідь. У всіх сучасних південноарабських мовах – мехрі, сокотрійській, харсусі та шехрі – суфікс ж.р. 2-ї особи також *-s*. Крім того, у словниках усіх цих мов є свідчення того, що колись у далекому минулому відбулася загальна фонологічна заміна *k* на *s*. Дослідження К. Хоулза свідчать, що суфікс 2-ї особи ж. р. однини *-is* настільки поширений в арабських ідіомах південної Аравії через залишки субстрату мов, якими розмовляли раніше у цій місцевості до того, як цей суфікс став використовуватися в арабській мові. Південні жителі Аравії, більшість з яких поступово перейняли арабську, зберегли певні структурні елементи субстратних мов, серед яких згаданий суфікс. Ця риса була дуже поширена у цій місцевості: вона

зустрічається також у споріднених сучасних семітських мовах – ефіопській та ін.

Щодо причин поширення цього суфікса на півдні Аравії, то в цьому могли зіграти роль давні міграції жителів Південної Аравії на схід Оману, на північний схід Бахрейну, а звідти вниз по узбережжю затоки до кордонів між сучасними ОАЕ та Оманом. До того часу, як відбулися ці міграції, єменські мігранти могли стати носіями арабських ідіомів, на які сильно вплинули південноарабські мови. Суфікс *-is* був однією типологічною рисою, яку мігранти могли використовувати. Ця теорія може пояснити, чому існує така схожість між арабськими ідіомами Бахрейну та Східної Аравії, а також діалектів Оману та Південного Ємену. З іншого боку, мови, якими розмовляли на всій території Південної Аравії, включаючи Оман, вже могли мати ці особливості до того, як арабська стала домінуючою мовою (Holes, 2007a, с. 110).

Розглянемо 12 типологічних особливостей арабських ідіомів країн Перської Затоки, запропонованих К. Хоулзом (Holes, 2007a, с. 132). До складеної ним таблиці нами додано дві графи з двома основними типами катарського діалекту, для порівняння з іншими ідіомами країн Перської Затоки.

У морфології іменника:

1. Збереження форми «танвіна» для позначення невизначеності, наприклад, *bint-in zēna* «мила дівчина»;

2. Збереження архаїчних форм віддієслівного іменника: *taf'al*, *tif'al*, *taf'ul* (форми II породи); *fi'al* (форма III породи); *tif'al*, *tifi'al* (форма V породи), наприклад: *tisna* «пересадка», *ta'lum* «навчання», *giffa'l* «кінець», *tilibbas* «перевдягання».

У морфології дієслова:

3. Збереження форми IV породи дієслова, наприклад: أصبَحَ «вставати вранці»;

4. Збереження кінцевого *-n* у 2-ї (*-īn*) та 3-ї (*-ūn*) особах форми імперфекта. Наприклад: *tikitbīn* «ти пишеш» (ж.р, одн. 2 особа), *tikitbūn* «ви пишете» (ч.р. мн. 2 особа);

5. Збереження диференціації форми множини дієслів жіночого та чоловічого родів. Наприклад: *ta‘alan* «Приходьте сюди!»;

6. Збереження внутрішньої форми пасиву. Наприклад: *yigal lih* «його називають»;

7. Відсутність преформатива імперфекта.

У синтаксисі:

8. Збереження традиційної структури речення АЛМ (присудок+підмет+додаток), а не діалектної (підмет+присудок+додаток);

9. Заперечення іменних речень за допомогою часток *tu*, *tuhi*, *tahub*, *tahib* (еквіваленти дієслова *laysa* в АЛМ);

10. Відносні займенники *illadi* та *alladi* поряд із загальнодіалектною формою *illi*;

11. Модальні та вказівні частки *gad*, *gid*, *kid* та *kada*;

12. Відсутність типового для інших груп діалектів аналітичного генітиву (як-от *māl*, *ḥagg*, *ḥāl*).

**Таблиця 1. Типологічні особливості
арабських ідіомів країн Перської Затоки**

Типологічна особливість	Центральна Аравія (Нежд)	Східна Аравія (Бахрейн)	Південно-Східна Аравія (північний Оман)	Катар (бедуїнський ідіом)	Катар (осілий ідіом)
1	+	+	+	+	+
2	+	+	+	+	+
3	+	Частково	Подекуди	Частково	Подекуди
4	+	+	Подекуди	Подекуди	–
5	+	–	+	+	+
6	+	Частково	+	Подекуди	Частково

7	+	-	-	-	-
8	+	+	+	+	Частково
9	+	+	Подекуди	+	+
10	+	+	Подекуди	+	+
11	+	+	Подекуди	Частково	Подекуди
12	+	-	-	-	-

Таким чином, як видно із таблиці 1, більша частина структурних та синтаксичних особливостей катарського діалекту збігається з іншими арабськими ідіомами країн Перської Затоки. Якщо ж порівняти бедуїнський та осілий ідіоми, то можна побачити деякі відмінності, насамперед у морфології дієслова: збереження кінцевого *-n* у 2-ї (*-in*) та 3-ї (*-un*) особах форми імперфекта – це архаїчна особливість, яка загалом не притаманна ідіомам осілого типу, проте подекуди з'являється в осілому діалекті Катару. Також існують інші відмінності, які притаманні обом ідіомам Катару: збереження форми IV породи дієслова, збереження внутрішньої форми пасиву, модальні та вказівні частки *gad*, *gid*, *kid* та *kada*. Отже, можна дійти висновку, що 10 із 12 «архаїчних» рис арабських ідіомів країн Перської Затоки (окрім Аравійського регіону Неджд) притаманні і ідіомам Катару. Осілий та бедуїнський ідіоми цієї країни відрізняються передусім морфологією дієслова та вказівними частками.

2.3. Джерела становлення лексичної системи катарського діалекту

Для лексичної системи будь-якої мови характерні такі риси як динамізм, відкритість, нерівномірність та складність. Завдяки міжкультурним та міжмовним контактам, встановленню економічних, політичних, соціальних та мовних зв'язків з іншими народами лексика постійно розвивається та збагачується новими іншомовними вкрапленнями. Оскільки історія арабського світу не протікала ізольовано, вона тісно переплітається з історією інших цивілізацій, і арабська мова також зазнала значного впливу різних мов.

Помітний внесок до її лексичного складу в різні історичні періоди зробили пехлевійська, перська, арамейська, грецька, латина, ефіопська, давньоєврейська, турецька мови, а з європейських – англійська, французька, італійська та російська. Тому нині вона справедливо вважається найбільш багатою на іншомовні елементи семітською мовою (Белкин, 1975, с. 98).

Як вже зазначалося, для арабської мови характерна наявність диглосії (або навіть мультиглосії), оскільки поряд з її літературно-письмовою формою, що є спільною для мешканців усього арабського Сходу, у кожній окремій державі регіону також побутують власні територіальні діалекти. Кожен діалект має свої історично зумовлені риси реалізації арабської мови та іншомовну лексику. Так, наприклад, у Єгипті, Іраку, Йорданії та Судані поширеними є запозичення з англійської мови, в Лівії – з італійської (Ружановська, 2013, с. 342).

У процесі вивчення зовнішніх лексико-семантичних впливів на арабську мову постає питання про типи цих впливів. Нові запозичення в арабській мові можна розділити на 3 групи: а) слова-запозичення, б) слова-кальки, в) значення-запозичення. Термін «запозичення» трактується у вузькому класичному розумінні цього слова як переміщення іншомовних лексичних основ в арабську мову. Переміщення іншомовних матеріальних структур в арабську мову веде до збагачення її лексики (Белкин, 1975, с. 99).

З мовної точки зору, здебільшого через мови-посередники або ж безпосередні регулярні контакти в умовах двомовності, ступінь асиміляції пов'язаний і зі способом запозичення: слова, які надходили через усну мову і широко в ній вживалися, виявляються переробленими більш ґрунтовно, ніж ті, які надходили книжковим шляхом і послідовно вживалися лише в письмовій мові. Важливий тут і тип мов, з якими контактувала арабська: це могла бути мова, що належить до тієї ж мовної сім'ї, має генетичну і структурну схожість (прикладом цього є контакти з іншими семітськими мовами), або ж мовою, що належить до іншої мовної сім'ї, де слова мають іншу морфологічну структуру та

в процесі освоєння важко пристосовуються до арабської фонетики і морфології (перська, грецька, сучасні європейські мови).

У найдавніший період поповнення словника запозиченнями пов'язане з поступовим розширенням кругозору носіїв мови, а потім з кардинальним переворотом у всьому укладі і ладі життя арабомовних суспільства, з переносом мови на нові території, зі змінами в складі носіїв мови і змінами в його функціях. Основне місце серед класичних запозичень займають позначення невідомих досі явищ тваринного і рослинного світу, мінералів, лексика і термінологія, пов'язана з землеробством і ремеслами, назвами різних предметів матеріальної культури, найменування яких в основній своїй частині кардинально відрізнялась від тогочасної лексики. Тому ще в дописемного період в арабському словнику налічувалося значна кількість слів іншомовного походження (Белкин, 1975, с. 99).

Значну роль в збагаченні арабського словника в класичну епоху зіграла середньоперська мова. Це була переважно культурна лексика, що відноситься до предметів осілого побуту домашнього вжитку, назви знарядь праці і ремісничих виробів, дорогоцінних каменів і мінералів, ліків і зілля. Нижче дається перелік найбільш характерної лексики перського походження, що дійшла до наших днів. До цього ж числа відносяться назви безлічі предметів домашнього начиння й посуду, а також назви деяких страв і напоїв, як, наприклад: إبريق «гличик з ручкою і носиком», طبق «тарілка», فنجان «чашка», طجين «сковорода», خنجر «кинджал».; найменування деяких приміщень і служб будинку: سرداب «льох», خندق «рів»; назви тканин, хутра і предметів одягу: سنجاب «білка», جوب «панчоха», طربوش «феска»; назви дорогоцінних каменів і мінералів: جوهر «благородний камінь», فیروز «бірюза», یاقوت «яхонт»; назви багатьох музичних інструментів, як طبل «цимбали», دف «бубон»; назви культурних, садових і городніх рослин: نرجس «нарциси», یاسمین «жасмин», خیار «огірки» (Белкин, 1975, с. 99-100).

У той же час за посередництвом перської мови в арабській з'явилися слова з інших мов: بطاقة «картка», دفتر «зошит», سكر «цукор», أرز «рис», شطرنج «шахи».

Не менше значення у збагаченні арабської лексики мали запозичення з арамейської мови, в основному завдяки розмовним ідіомам Сирії. Особливо багато слів, що відносяться до рослинного і тваринного світу: بلوط «дуб», صصاف «верба», بطيخ «кавун», زيتون «оливкове дерево»; з назв тваринного світу: حيوان «тварина», اوز «гуси», دجاج «кури» (Белкин, 1975, с. 101).

До термінів землеробства і осілого домашнього побуту відносяться: سكين «ніж», مسمار «цвях», كأس «кубок»; предмети одягу: إكليل «діадема», تكة «пояс, шнурок»; назви осіб за професіями: خياط «кравець», فلاح «селянин», ملاح «моряк».

Також існують численні запозичення з грецької мови візантійської епохи. Серед запозичень грецького походження переважають слова книжкового характеру, особливо терміни різних наук, що потрапили до АЛМ в період інтенсивної перекладацької діяльності через арамейську мову, з якої перекладалися грецькі твори. Нижче наводиться деяка кількість найбільш уживаних слів грецького походження: أسطول «флот», جنس «рід, сорт», زوج «пара», فلسفة «філософія», قارب «човен», قانون «закон», نافورة «фонтан» (Белкин, 1975, с. 102).

Запозичення з інших мов були менш регулярні, тому кількісно обмежені. Латинські за походженням слова надходили в арабську мову через грецьку і арамейську мови. До них відносяться: قصر «замок», بركان «вулкан», قنطار «кантар» (міра ваги), دينار «динар», قيصر «цезар».

В арабській мові відзначаються також лексичні запозичення з ефіопської, староеврейської і деяких інших мов. Здебільшого вони розглядаються в традиційному арабському мовознавстві в зв'язку з іншомовною лексикою Корану і термінологією ісламу взагалі, де вони виступають або як символи чужої віри, або ж перетворюються в світлі ісламського вчення. Тут виділяються ефіопські слова: مصحف «сувій Корану», برهان «роз'яснення, доказ».

Запозичення зі староеврейської відображають деякі реалії юдейської віри, як-от *توراه* «Тора», *فصح* «Пасха». У багатьох випадках точність етимології арабських слів зводиться до інших семітських мов, сумнівна і плутана через схожість кореня слова і спільності у способах словотвору. В інших випадках широке вживання слів у декількох мовах, особливо генетично споріднених, при відсутності конкретних історичних мовних даних не дає можливості точно встановити мову-джерело, результатом чого є атрибуція деяких слів до різних мов (Белкин, 1975, с. 102).

Щодо лексичних впливів на арабські ідіоми країн Перської Затоки, то можна виділити наступні мови, з яких надійшла або досі надходить значна кількість запозичень:

а) *перська мова*. Перську мову широко розуміють в арабських країнах Затоки. Іммігранти іранського походження старшого покоління, які народилися в Ірані в 1-й половині ХХ ст., володіли перською так само як арабською. Протягом століть арабські ідіоми Затоки запозичили багато іранізмів, особливо слів на позначення харчових продуктів, побутових речей, текстилю, будівельні та архітектурні терміни (Holes, 2001, с. 135), наприклад: *روبيان* «креветки», *فجل* «редиска», *كليم* «килим», *حرير* «шовк»;

б) *індійські мови*. Гінді та урду були завжди поширені в усіх країнах Перської Затоки. Торговельні зв'язки з Індією були міцними протягом століть, до 1947 р. регіоном керували англійці з Бомбея. Лікарі, медсестри, інженери та вчителі, які приїжджали з Індії до країн Перської Затоки для розбудови їхньої інфраструктури, також сприяли поширенню індійських мов у регіоні. До 1970-х рр. багато мешканців їздили до Індії на лікування, яке тоді ще було недоступним. Індійські фільми завжди були дуже популярні в країнах Перської Затоки. Як наслідок цих давніх контактів, арабські ідіоми країн Перської Затоки зазнали лексичного впливу індійських мов, особливо в словах та термінах, пов'язаних із побутовим обладнанням, одягом та кулінарією (Holes, 2001,

с. 135). Деякі приклади: بجلي «факел», جونية «мішок», سروال «жіночі брюки», جوتي «взуття».

В окремих країнах Перської Затоки функціонують деякі інші мови:

- *белуджійська*. До 1958 р. район Пакистану Гвадура, де розмовляли белуджійською мовою, був володінням Оману. Белуджійська – це мова частини населення Оману, де більшість працює в поліції та армії. Народ белуджі практично у всіх випадках вільно володіє оманським розмовним ідіомом;

- *суахілі*. Цю мову розуміють та нею розмовляють в Омані після політичного перевороту султана Кабуса в 1970 р. (Holes, 2007, с. 211).

Сьогодні англійська мова є основною міжнародною мовою спілкування в країнах Перської Затоки. Коли ще тільки система сучасної освіти в країнах Перської Затоки почала формуватися, англійську мову було запроваджено як єдину іноземну мову, якою ведеться викладання. З 1960-х рр. Британська рада та англійсько-британські компанії активно беруть участь у викладанні англійської мови у всіх країнах Перської затоки, як для дорослих так і для дітей. Враховуючи важливість англійської мови, багато предметів, як-от медицина та техніка, регулярно викладаються англійською мовою навіть на програмі бакалаврату. З моменту офіційного виходу Великобританії з регіону Перської Затоки в 1971 р. вплив англійської мови на кожну сферу життя прискорився (Holes, 2007, с. 216). Вже, мабуть, немає такої сфери життя, де б не використовувалась англійська в країнах Перської Затоки, зокрема в Катарі.

Якщо розглядати окремо сучасні тенденції мовної ситуації в Катарі, то, за нашими власними спостереженнями, англіцизми найчастіше вживають в таких сферах:

а) освітні заклади: більшість університетських лекцій ведуться англійською, авторитет та заробітна плата викладача безпосередньо залежить від його досвіду роботи в англійськомовних країнах, у багатьох загальноосвітніх школах навчання ведеться англійською;

- б) сфера послуг: працівники готелів, ресторанів та автомобільних послуг;
- в) комунікація з носіями інших мов (які складають 2/3 населення країни);
- г) особисте та ділове спілкування.

Наведемо кілька прикладів англіцизмів, які увійшли до сучасного катарського діалекту (детальніше їхнє функціонування буде розглянуто у розділі 3).

Таблиця 2. Приклади англіцизмів у катарському діалекті

Англійське слово	Транслітерація	Переклад
Lesson planning	<i>Leson plening</i>	Планування уроків
Take away	<i>Teik ewey</i>	Їжа на виніс
Shopping	<i>Shopin`</i>	Покупки
Reception	<i>Risepshn</i>	Рецепція
A manual car	<i>Menyuel car</i>	Машина з механічною коробкою передач
Summer vacation	<i>Sammer vokeish</i>	Літня відпустка (канікули)

Висновки до розділу 2

Отже, розглянувши катарський діалект у системі арабських діалектів країн Перської Затоки в контексті основних тенденцій розвитку мовної ситуації в регіоні, порівнявши типологічні особливості арабських діалектів країн Перської Затоки та проаналізувавши джерела лексичної системи катарського діалекту, можна зробити такі висновки.

Найважливішим чинником, який вплинув на формування мовної ситуації в усіх регіонах арабського світу, в т.ч. країнах Перської Затоки, була колонізація. Зокрема, країни Перської Затоки були під мандатом Великобританії до середини ХХ століття. Інші екстралінгвістичні чинники, які впливають на

сучасну мовну ситуацію в Катарі та в інших державах Перської Затоки, це глобалізація, вестернізація та урбанізація. Їхнім наслідком став безпрецедентний вплив англійської мови на всі сфери життя в регіоні. Зокрема у мовленні молодого покоління набуло поширення явище перемикування коду (англ. Code switching). Його часто неформально називають терміном «арабізі», під яким мається на увазі комбінування арабської з англійською мовою.

Зіставлення основних типологічних особливостей катарських ідіомів бедуїнського та осілого типу з діалектами інших арабських країн Перської Затоки показало, що катарські ідіоми за своїми основними ознаками схожі з іншими діалектами регіону, окрім найконсервативнішого діалекту Неджду. Певні розбіжності у морфології дієслова було виявлено між бедуїнським та осілим ідіомами Катару.

Лексика арабських діалектів регіону Перської Затоки налічує велику кількість запозичень. Історично на лексичну систему катарського діалекту чинили значний вплив індоіранські мови, особливо перська. Наразі помітний лексичний вплив у певних соціальних колах спостерігається з боку гінді та урду, значна кількість носіїв яких мешкають у країні в якості трудових мігрантів. У середовищі молоді та інтелігенції найбільший вплив має англійська мова, яка стала мовою вищої освіти та міжнародного спілкування в Катарі.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ КАТАРСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

3.1. Явище перемикання кодів

У попередньому розділі вже йшлося про те, що англійська мова має значний вплив на становлення мовної ситуації в арабомовних країнах Перської Затоки. Одним із проявів цього впливу останнім часом стало таке явище, як виникнення у неформальному стилі мовлення суміші між рідною мовою мовця (зокрема місцевого арабського діалекту) і англійської. У лінгвістиці це явище позначається як «перемикання коду» (англ. *code switching*). Воно відбувається, коли людина перемикає своє мовлення між двома або більше мовами або мовними різновидами в контексті однієї розмови. Особи, які володіють кількома мовами, іноді використовують елементи декількох мов при розмові між собою. Таким чином, при перемиканні коду використовуються елементи всіх рівнів різних мов, у відповідності до синтаксису і фонології кожного ідіома.

Перемикання коду відрізняється від інших явищ, які виникають при мовних контактах, таких як запозичення, піджини та калькування. Запозичення впливає лише на словниковий склад мови, в той час як перемикання коду має місце на рівні висловлювань і охоплює всі мовні рівні – фонетику, морфологію, синтаксис, лексику. З іншого боку, мовці практикують перемикання коду, коли кожен з них володіє обома певними мовами.

У 1940-х і 1950-х роках багато вчених вважали кодове перемикання викривленим використанням мови. З 1980-х років, однак, більшість дослідників стали розглядати його як нормальний, природний результат функціонування двомовності і багатомовності (Azuma, 1993).

Проблема перемикання кодів – одна з найбільш актуальних і широко обговорюваних в зарубіжній лінгвістиці останніх десятиліть. Розвиток і розширення міжрегіональних і міжнаціональних контактів, інтенсивна міграція, взаємодія місцевих та офіційних мов у колишніх колоніальних країнах, сучасні інтеграційні процеси – ці та інші чинники обумовлюють зростання мовних контактів і, як наслідок – розширення сфери взаємодії мовних кодів. Дослідження перемикання кодів представляє таким чином «етнолінгвістичне перехрестя», і процес їх інтенсифікації йде пліч-о-пліч з розвитком міжнаціональних та міжкультурних контактів. Перемикання мовних кодів визначається як почергове використання елементів двох або більше мов у межах одного комунікативного акту. Основним джерелом фактичного матеріалу для зарубіжних лінгвістів є усне мовлення. Цим, можливо, і пояснюється переважання досліджень з питань перемикання коду в країнах Африки, Азії та Америки, тоді як європейські лінгвісти не проявляють такого інтересу до нового напрямку дослідження (Goldstein, 1999, с. 213).

В арабських країнах Перської Затоки останніми десятиліттями також спостерігається тенденція використовувати перемикання коду між арабською та англійською мовами. В арабському світі це явище неформально називають терміном «*arabīzī*» (комполит, утворений поєднанням основ '*arabī* «арабська» та *īzī* (частина прикметника *inglīzī* «англійська»)). Це явище набуло великих масштабів з огляду на те, що арабські країни регіону орієнтовані на співробітництво із західним та американським світом, який є більш розвиненим та економічно стабільнішим. Враховуючи престижність західної освіти в арабському світі, більшість молоді із країн Перської Затоки мріє навчатися в США або Канаді, що безпосередньо впливає на їхнє знання арабської мови. Із наших власних спостережень, зроблених під час навчання у Катарському університеті, можна зазначити, що у розмовах молодих катарців близько 40% слів припадає на англійську лексику, а 60% – на катарський діалект,

лексика якого являє собою слова арабського походження, спільні з АЛМ, загальноарабські діалектизми, а також лексеми з осілого або бедуїнського діалекту. Молодь Катару навіть між собою спілкується виключно англійською мовою, аргументуючи це тим, що навчання у вищих навчальних закладах ведеться саме англійською. Ставлення старшого покоління, як більш консервативного, до вживання англійської лексики відрізняється, і тому його представники надають перевагу арабській лексиці, яка складає 90% розмови.

Окрім згаданого явища «арабізі», існує також різновид змішаної та гібридизованої мови листування в медіа-чатах, який широко використовується по всьому арабомовному світу, зокрема в країнах Перської Затоки, навіть серед політиків, журналістів та освічених людей. Коли з технічних причин арабський алфавіт недоступний користувачеві Інтернету, для обміну повідомленнями іноді використовується романізований «арабський алфавіт чату» – لغة الشات, в якому застосовуються цифри та інші символи. Арабські літери та звуки, яких немає в європейських мовах, позначаються певними цифрами. Типовий приклад: alsalam Zalikom wa ra7mato Allah wa barakatoh для ісламської формули привітання السلام عليكم ورحمة الله وبركاته.

Базуючись на власних спостереженнях в реальному повсякденному житті, а також враховуючи матеріал інтернет-ресурсів, можна зобразити написання «арабізі» у наступному вигляді:

Таблиця 3. Гібридизована транслітерація арабомовних чатів

Транслітерація	Приклад катарським діалектом	Символ	Арабська літера
Ana mabi aru7 3la` alsa7il	أنا مابي أروح على الساحل	3	ع
7anru7 alsinima bukra	حنروح السينما بكرة	7	ح
5amsa zaid wa7id yusawi sitta	خمسة زايد واحد سياوي ستة	5	خ

9aba7 al5ei, ana waid sa3id alyom	صباح الخير، أنا وايد سعيد اليوم	9	ص
gad jara2d	هاد جرائد مو حلوه	2	ء
3id al8idr	عيد الفطر بکرا	8	ف

Перемикання коду між арабською та англійською мовами стало чимось на зразок моди серед освіченої молоді низки арабських країн. Цей різновид мови передбачає постійне перемикання між реченнями або виразами рідним діалектом мовця та англійською мовою (часто з американським акцентом). Багато з тих, хто використовує цей стиль мовлення, отримали середню або вищу освіту, де викладання велося англійською мовою, а також ті, які працювали в галузі, в якій англійська мова стає глобальною та найбільш вживаною, як-от міжнародна банківська справа, комерція, право, журналістика. Перемикання коду між арабською та французькою мовами – явище, набагато поширеніше на Півночі Африки.

Наведемо та проаналізуємо приклади перемикання коду носіями арабських діалектів країн Перської Затоки загалом і діалекту Катару зокрема. Нижченаведені матеріали зібрані під час польових досліджень, носіями мови в цих прикладах виступають студенти Катарського університету. Вкраплення англіцизмів виділено курсивом.

1) Ismi ‘Umar w-anā mawlūd bi-Qaṭar. *I love my country very much.* Abbi aḥki ‘an ‘āyilti w-jām‘ati. *I missed them wāyid, mā šuft-hum a lot.* Abī *engineer* w-māmā *doesn't work* tamāman. Aḥūya *student* fi jām‘at Qaṭar. Anā darast fi hal-jām‘a *also*. Alḥīn anā muḏī‘ fi Al-Jazeera *channel*.

«Мене звати Омар, я народився в Катарі. Я дуже люблю свою країну. Я хочу розповісти про мою сім'ю та університет. Я так за ними сумую. Я дуже давно їх не бачив. Мій батько – інженер, а мама взагалі не працює. Мій брат

навчається в Катарському університеті. Я також навчався в цьому університеті. Зараз я ведучий каналу Аль-Джазіра».

2) *Hello, guys! Anā baḥibb aḥki ‘anni. I’m 19 years old w-ba‘d anā the second year ṭālib at North Atlantic University bi-Qaṭar. Anā ‘indi a lot of friends bi-l-jām‘a. ‘ašān gida anā rāyih fi-hā every day. Aṣḥābi nās ḥilwa w-anā ašūf-hum every weekend and holiday. Naḥnu dāyiman jālisīn at cafeteria during breaks between lectures. Kamīn nsīt bagūl my friend and I dārisīn fi nafs il-kulliyya. Iḥnā dārisīn pharmacy ma‘an bas we have different goals after graduation. Anā maṭalan abbi ftaḥ own pharmacy ‘ašān ‘āyilti tudir fi-hā. Anā ba‘ad ‘andi hiwāya, anā wāyid baḥibb listening to music lēyl nahār.*

«Всім привіт! Я хочу розповісти про себе. Мені 19 років, також я студент 2-го курсу Північноатлантичного університету в Катарі. У мене багато друзів в університеті. Тому я ходжу до нього щодня. Мої друзі – приємні люди, і я зустрічаюся з ними кожні вихідні та святкові дні. Ми завжди сидимо в їдальні в перервах між лекціями. Також я забув сказати, що ми з друзями навчаємося на одному факультеті. Ми вивчаємо фармацевтику разом, але у нас є різні цілі після закінчення навчання. Наприклад, я хочу відкрити власну аптеку, якою керуватиме моя сім'я. У мене також є хобі, я дуже люблю слухати музику вдень і вночі».

3) *ismi Yasmīn Ḥālidī, mawlūda bil-Kwēt, and I also lived in Lebanon when I was younger, w-‘išṭ arba‘ snīn fi Amrīka fi-l-jām‘a...I’m the sports editor of the Daily Star. I love that job; it’s amazing. I was a journalism major so it worked out for me. ‘umrī arba‘ w-‘išrīn sana w-anā aṭḥačča ‘arabīzī.*

«Мене звати Ясмін Халіді, я народилася в Кувейті та проживала у Лівані, коли була маленькою. Я жила в Америці 4 роки, коли навчалася в університеті. Я редактор спортивного журналу «The Daily Star». Мені подобається ця робота, вона чудова. Я навчалася на журналіста, тому в мене все вийшло. Мені 24 роки і я розмовляю «арабізі»».

Проаналізувавши приклади реалізації «арабізи» в мовленні катарської молоді, можна виділити наступні тенденції:

- практично всі професії та вказівки на рід занять найчастіше використовуються безпосередньо англійською мовою;
- багато англіцизмів вживається для позначення університетських реалій та студентського життя;
- назви країн, міст, університетів, телеканалів, газет використовується також здебільшого англійською;
- обставини місця та часу часто передаються англійською;
- перемикання коду відбувається як на рівні окремих слів і виразів (приклади 1-2), так і на рівні цілих речень (приклад 3).

Можна зробити висновок, що вибір мови в подібних випадках відбувається залежно від того, яку самоідентифікацію хоче підкреслити мовець. Згідно з теорією соціологічного підходу, запропонованого Дж. Фішманом, вибір мовного коду визначається певним доменом – інституціалізованим контекстом, в якому одній мові (або мовному варіанту) надається перевага перед іншою (Вахтин, Головка, 2004, с. 101). Зокрема, в академічному середовищі, при спілкуванні молоді, інтелігенції, журналістів спостерігається схильність проявляти дві самоідентифікації: двомовні мешканці Катару використовують перемикання кодів «катарський діалект – англійська», аби одночасно продемонструвати такі самоідентифікації, як «катарець / представник регіону Перської Затоки» і «освічена особа». Відсоток вкраплень з англійської знижується при спілкуванні в сімейному колі; при спілкуванні з представниками старшого покоління вони можуть бути взагалі відсутні. Таким чином, у випадку з арабо-англійським білінгвізмом у країнах Перської Затоки англійський варіант сприймається як «високий», а арабський (конкретний діалект) – як «низький».

3.2. Лексичні особливості неформального мовлення

У процесі проведення нашого дослідження ми здійснювали листування з носіями катарського діалекту через месенджер Whats App. Кореспондентами виступали особи обох статей, 15–35 років, з гуманітарною освітою, а також школяри. Тематика спілкування містить передусім описи робочого дня та розповіді про себе. Зібраний матеріал дає змогу простежити тенденції розвитку сучасної лексики катарського діалекту в неформальній комунікації та класифікувати її категорії. Зразки цих текстів в оригіналі арабською графікою, разом із транслітерацією та перекладом наведено в додатку 1.

Здійснивши лексико-стилістичний аналіз зазначених фрагментів, можна виділити такі категорії лексики (у прикладах наводимо написання в оригіналі з транскрипцією):

1) *загальноарабські діалектизми*. До них ми відносимо як окремі лексеми, так і звороти, типові для всіх або більшості арабських діалектів Машрика (країн Леванту та Єгипту), наприклад:

- загальноарабське діалектне дієслово руху راح у значенні «йти; їхати»: أروح النادي *'arūḥ in-nādī* «я йду до клубу»;

- загальноарабське діалектне дієслово شاف «дивитися»: نحب نشوف *niḥibb nišūf* «любимо дивитися»;

- використання загальнодіалектного відносного займенника اللي «який, котрий»: راح ألبسها *il-malābis illi raḥ albas-hā* «одяг, який я вдягну»;

- позначення арабської літературної мови, яке всіма діалектами звучить однаково (через прикметник у формі чоловічого роду): العربي الفصيح *il-'arabi l-faṣīḥ*;

- прислівник بكرة *bukra* «завтра» (загальноарабський діалектизм);

- зворот прийменника із займенником: ليا *li-yā* «мені» (використовується в більшості діалектів Машрика);

- форма сполучника لانو *la-'innu* «тому що», (використовується в багатьох діалектах Машрика);
- зворот ع فكره *'a-fikra* – «до речі»;
- написання літери ي (حصلتي *ḥaṣaltī* «ти отримала») у формі дієслова минулого часу жіночого роду (ця орфографічна помилка часто трапляється і при написанні АЛМ, під впливом діалектної форми);
- вказівні займенники هاد *hād* «цей», هاي *hāy* «ця» (використовується в діалектах Леванту);
- прислівник بره *barrā* «за кордоном, за межею (чогось)», типовий для всіх арабських діалектів;
- переважання форми множини «друзі», яка притаманна єгипетському та сирійському діалектам: أصحاب *'aṣḥāb*;
- використання слова «половина», як в усіх інших діалектах – نص *nuṣṣ*;
- вираження часу за допомогою загальнодіалектного способу (з використанням форм кількісних числівників): الساعة سبعة ونص *is-sā'a sab'a w-nuṣṣ* «о сьомій годині»;
- використання загальноарабського діалектного звороту на позначення наявного чогось за допомогою слова في *fī* «є; наявний»;
- використання загальноарабського діалектного слова-комполита عشان *'ašān* у значенні «для»;
- відсутність реалізації гамзи в різних частинах мови, що є загальнодіалектним явищем з давніх часів: غدا *gadā* «обід»; نتغدا *nitgaddā* «ми обідаємо»;
- використання загальнодіалектного дієслова II породи خلص *ḥallaṣ* із значенням закінчувати(ся);
- наявність частки майбутнього часу رح *raḥ*, типової для діалектів Машрику: رح ألبسها *raḥ albas-hā* «я вдягну їх»;

2) лексеми, форми або звороти, типові для діалектів арабських країн Перської Затоки:

- питальне слово-комполит شلونج *šlūnač* «Як ти?» та вираз شو أخبارج *šū aḥbārač* «Як справи?» (типові формули привітання, дуже поширені в країнах Перської Затоки та Іраку);

- прислівник وايد *wāyid* «багато, дуже» (пор. загальнодіал. كثير *ktīr*);

- дієслово سولف *sōlaf* «розмовляти, балакати» (воно використовується виключно в країнах Перської Затоки, зокрема в Катарі, ОАЕ та Кувейті);

- дієслово V породі تسبج *tsabbah* із значенням «приймати душ»;

- передача сполучника мети через комполит لين (прийменник ل + أن): لين أنام *līn anām* «для того щоб заснути»;

- реалізація форми присвійного займенника «твій; твоя» через звук č (діалектний аналог літературного ك), який при написанні арабською графікою відтворюється, як правило, через літеру ج: اسالج عن دراستج *as'aleč 'an dirāsteč* «спитаю тебе про твоє навчання»;

- відтворення фонемі ق як g, наприклад: تكدر *tigdar* «ти можеш» замість تقدر; у цьому випадку арабська літера ك виступає графічним заміном перської گ, яка передає звук g і яку зазвичай не використовують у неформальному листуванні;

3) лексика власне катарського діалекту:

- дієслово طرشي ليا *tṭarrišī li-yā* «щоб ти надіслала мені»;

- прикметник عود *'ōd* у значенні «великий; старий»: مصنع عود *mašna 'ōd* «великий завод»; أخوي العود *'aḥūy il-'ōd* «мій старший брат»;

- підрядний сполучник «тому, тому що» - جذي;

- дієслово «приймати їжу» - تريق;

- прислівник بعد *ba'ad* у нетиповому для інших діалектів значенні «також» (в АЛМ «після»): وهم بعد يحبوني *w-hum ba'ad yiḥibbū-ni* «вони теж мене люблять»;

- іменник «дитина», який передається через слово *ياهل yāhil* (у цьому випадку звук [y] є діалектною реалізацією літературної африкати ج [j]; таким чином, у катарському діалекті слово з АЛМ *جاهل* «невіглас» набуло додаткової семантики і стало позначати тих, хто є меншим за віком, життєвим досвідом і, відповідно, розумом);

- вираз заперечення місцезнаходження: *مالميش mātmīš* (комполит, утворений від літературного звороту *ما من شيء* «нічого немає») «немає»;

4) запозичення з європейських мов, зокрема англіцизми:

- *قطر يونيفيرسيتي Qatar yinifīrsītī* (Qatar University) «Катарський університет»;

- *سكول skūl* (school) «школа»;

- *سيرتيفيكيت sirtīfīkēt* (certificate) «сертифікат»;

- *ليسون بلينينغ lēsōn blēning* (lesson planning) «план уроків»;

- *إنجوي 'injōy* (enjoy) «насолоджуватися»;

- *فيوتجير fyūtjir* (future) «майбутнє»;

- *دينير dīnīr* (dinner) «обід»;

- *هوسبيتال hūspītāl* (hospital) «лікарня»;

- *كاب kāb* (cup) «кубок».

Джерелом для аналізу сучасної лексики катарського діалекту виступають також рекламні тексти. Нами вибрано приклади, взяті з магазину електроніки, аксесуарів та мобільних телефонів «Dr Phone Store». Нижченаведені рекламні тексти були розміщені у соціальній мережі Instagram:

1) متوفر عندنا في دكتور فون باور بانك من شركة GOU بقوة 20000 ملي أمبير ب270 ريال! إنت

تكدّر تشحن موبايلاك في كل مكان. المريح وايد إنه 2 يوسبي موجودين في هاد باور بانك وشن ويرليس.

Mutawaffir 'indana fī duktūr fon bāwer bānk min šarikat GOU bi-quwwat 20000 mili ambir bi-270 riya! Inta takdar tšahḥin mubāylak fi kull makān. Il-murīḥ wāyid innuh 2 yu- 'is-bī mawjudīn fi hād bāwer bānk w-šahṇ wayrlēs.

«В нашому магазині «Доктор Фон» є портативний зарядний пристрій компанії GOU з ємністю 20 тисяч міліампер за 270 ріалів! Ти можеш заряджати

свій телефон повсюди. Дуже зручно, що у цьому пристрої два USB та безпроводна зарядка».

(2) متوفر عندنا في دكتور فون سماعة سبيكر ب70 ريال. السماعة تقدر الاشتغال مع بلوتوس! إنت تكدر استخدام يوسبي فلاش وتي يف كارت. هاد سبيكر ثري بوينت فايف ميليمتر يوسبي فيه.

Mutawaffir ‘indana fī duktūr fon sammā‘a sbīkir bi70 riyāl. Is- sammā‘a taqdar il-ištigāl ma‘a blūtūs! Inta takdar istiḥdām yu- ‘is-bī flāš w- ti- ‘ef kārt. Hād sbīkir trī boynt fāyf mīlimitr yu- ‘is-bī fih.

«В нашому магазині «Доктор Фон» є у наявності портативна колонка за 70 ріалів. Колонка працює за допомогою блютуз! Ти можеш використовувати USB- флешку та карту пам’яті. Ця колонка із 3.5 мм. USB».

(3) متوفر عندنا في دكتور فون كاميرا من شركة Reolink ب400 ريال للمراقبة. يمكن تشوف وتراقب مثلا بيبي سيتير في غرفة ياهلك وكيف ياهلين بيتصرفو بالبيت وإنت طالع البيت! سيكيوريتي عايلتك اهم شي!

Mutawaffir ‘indana fī duktūr fon camera min šarikat Reolink bi400 riyāl li-l-murāqaba. Yimkin tšūf w-turaqīb maṭalan bībī sītir fī ġurfat yāhlik w-kīf yāhlīn b-yiṭšarrafu bi-l-bēt w-inta ṭāli‘ il-bēt! Sīkyūrītī ‘āyiltak ahamm ši!

«В нашому магазині «Доктор Фон» у наявності камера для контролю компанії Reolink за 400 ріалів. Ти можеш спостерігати та контролювати, наприклад, няню в кімнаті твоєї дитини та як діти поводять себе, коли тебе немає вдома! Безпека твоєї родини понад усе!».

На матеріалі цих прикладів можна помітити, що терміни зі сфери технологій в катарському діалекті передаються виключно англійськими словами: باور بانك *bāwir bānk* (power bank) «портативний зарядний пристрій»; ويرليس *wayrlēs* (wireless) «бездротовий»; سبيكر *sbīkir* (speaker) «колонка»; فلاش *flāš* (flesh) «флешка». Це стосується також складених термінів із аббревіатурами на кшталт تي يف كارت *ti- ‘ef kārt* (TF card) «карта пам’яті»; سبيكر ثري بوينت فايف ميليمتر يوسبي *sbīkir trī boynt fāyf mīlimitr yu- ‘is-bī* (speaker 3.5 mm. USB). Крім того, через мову реклами до вжитку запроваджуються англійські назви професій, роду

занять (بيبي سيتر *bībī sītir* baby sitter «няня») та лексика з абстрактним значенням (سيكيوريتي *sīkyūrītī* security «безпека»).

Якщо порівняти використання англіцизмів у текстах на побутову тематику і в рекламі, можна помітити, що в неформальному спілкуванні зустрічається набагато більше іншомовних вкраплень серед слів на побутову тематику, деякі з яких повторюються у різних кореспондентів (наприклад, *skūl* «школа»), що є ознакою поступової адаптації запозичення в діалекті.

Отже, проаналізувавши категорії лексики, які ми виділили в результаті аналізу нашого неформального листування з носіями катарського діалекту, можна зробити такі висновки. Основу лексики катарського діалекту становить загальноарабська лексика (більшість якої має семітське походження). Друге місце посідають загальноарабські діалектизми, які використовуються у більшості арабських діалектів Машрику. Третє – спільна лексика діалектів арабських країн Перської Затоки. Далі йдуть англіцизми, і, нарешті, власне катарські діалектизми (див. табл. 4).

**Таблиця 4. Співвідношення категорій лексики в катарському діалекті
(на матеріалі зразків листування)**

Загальноарабські діалектизми	Лексика діалектів арабських країн Перської Затоки	Англіцизми	Лексика катарського діалекту
40%	30%	25%	5%

Загальноарабські діалектизми домінують у мовленні катарців із зрозумілих причин, враховуючи, що кількість арабів-іммігрантів (із країн Леванту та Єгипту) значно перевищує кількість корінного населення. За свідченням наших викладачів Катарського університету, які давно приїхали до Катару, арабам-іммігрантам у країнах Перської Затоки доводиться проходити період «мовної адаптації» до місцевого діалекту, зокрема до специфічної побутової лексики та незвичного для них «напливу» англіцизмів. Особливо це стосується викладачів,

які взаємодіють із молоддю, яка використовує багато англіцизмів у щоденному мовленні і навіть змішану форму «арабізі».

Лексика, пов'язана із сферою новітніх технологій, складається виключно із англійських запозичень. Цю ж тенденцію можна простежити і в інших мовах, в т. ч. українській. Процес «перемикання коду» та вживання термінів виключно англійською мовою зумовлений такими процесами як глобалізація та вестернізація, які вважаються основними орієнтирами у політичній, економічній, просвітницькій та освітній сферах.

3.3. Класифікація катарських діалектизмів

3.3.1. Класифікація за походженням

У попередньому розділі йшлося про соціально-історичні умови, які вплинули на становлення лексичної системи арабських діалектів країн Перської Затоки та виникнення в них великої кількості іншомовних запозичень. Разом із тим, як свідчать дані словника арабських діалектів регіону Перської Затоки (Qafisheh, 1997), переважну більшість їхньої лексики становлять слова арабського походження, багато з яких мають фонетичні або морфологічні відмінності як від АЛМ, так і від інших груп діалектів Машрика. Ці відмінності зумовлюють певні труднощі у сприйнятті питоמוї арабської лексики на слух. Отже, за походженням лексику катарського діалекту можна поділити на такі категорії:

1) арабські слова, які мають фонетичні або морфологічні відмінності: *'ubiw* (в АЛМ *'ab*) «батько»; *rayuāl* (в АЛМ *rajul*) «чоловік»; *illizi* (в АЛМ *allāzi*) «котрий»; *'imya* (в АЛМ *mi'a*) «сто»; *'īd* (в АЛМ *yad*) «рука»; *čizi* (в АЛМ *kazā*) «таким чином, у такий спосіб»; *smiča / simča* (в АЛМ *samaka*) «риба»;

2) слова-композиції (утворені поєднанням двох або більше основ): *līn* (в АЛМ *li-'an*) «доки не»; *činn* (в АЛМ *ka'-anna*) «неначе»; *ḥayualla* (*ḥayu* «вітати»)

+ *Allāh* «Бог») «ласкаво просимо!»; *māmīš* (в АЛМ *mā min šay'* «нічого немає») «немає»; *bnādam* (в АЛМ *banī 'ādam* «рід людський») «люди»;

3) вторинні корені, утворені від іменних арабських або запозичених основ: *kīs* «пакет» > *čayuas / kauyas* «класти в пакет»; *šahhāt* «сірники» > *šihāt* «чиркнути сірником»; англ. *check* > *čayuak* перевіряти – масдар *tačuyk* «перевірка»; англ. *conditioner* > *kandīšn* «кондиціонер» > пасивний дієприкметник *mkandaš* «кондиціонований» (приміщення);

4) загальноарабські діалектизми, властиві більшості діалектів Машрика: *haṭṭ* «класти»; *halāš* «годі!»; *barrāni* «зовнішній»; *lēš* «чому?»; *illi* «котрий»; *bas* «тільки; але»;

5) запозичена лексика, у якій основними групами є:

а) іранізми: *hast* (перс. هست) «є, наявний»; *parda* (перс. پرده) фіранка; *pyāla* (перс. پیاله) «піала»; *jām* (перс. جام) «скло»; *čarrāgi* (перс. چراغ «ліхтар») «петарди»; *čingāl* (перс. چنگال) «виделка»; *hāšūga* (перс. قاشق «ложка»); *hōš* (перс. خوش) «добрий; гарний»; *dirwāza* (перс. دروازه) «ворота»; *bištāha* (від перс. بشتخته) «дерев'яний сундук»; *sangīn* (перс. سنگین «важкий») «міцний; концентрований» (про напої); *kār* (перс. کار) «робота; справа»;

б) англіцизми: *'utīl* (англ. hotel) «готель»; *brēk* (англ. brake) «гальмо»; *biskūt* (англ. biscuit) «печиво»; *jinīr* (англ. engineer) «інженер»; *drēs* (англ. dress) «військова форма»; *siwič* (англ. switch) «перемикач»; *bensil* (англ. pencil) «олівець»; *pēp* (англ. pipe) «трубка»; *lōrī* (англ. loggy) «вантажівка»;

в) слова, які походять з гінді та урду: *sīda* «прямо»; *zūliyuu* «килим»; *kirfāya* «ліжка»; *dirwāza* «двері; ворота»; *jūtī* «взуття»; *banka* «вентилятор» (проблема ідентифікації решти слів із цих мов потребує окремого дослідження).

Зазначені іншомовні слова є адаптованими в діалектах, оскільки їх внесено до словника, який було видано ще 1997 р. Втім, за останні два десятиліття відсоток запозичених слів у діалектах регіону значно збільшився через соціальні чинники, описані у розділі II. Як ми бачили на прикладах, наведених у

попередньому пункті, поряд із загальновідомими адаптованими англїцизмами, у неформальному мовленні (реклама, чат-листування тощо) функціонує безліч нових okazіonalіzmів. Без сумніву, багато англійських слів потрапляє до діалектів регіону Перської Затоки і з часом адаптується в них також через змішану форму «арабізі».

3.3.2. Класифікація за частинами мови

Як можна помітити на досліджуваному матеріалі, специфічна діалектна лексика в Катарі охоплює всі частини мови. У багатьох випадках питання етимології цих слів потребує спеціального дослідження із залученням матеріалу мов інших країн регіону:

а) іменники: *sēd* «лінія; черга»; *sāmān* «речі; приналежності»; *dōšag* «лавка»; *dirīša* «вікно»; *ḥaftz* «офіс»;

б) прислівники: *čid* «дійсно, точно; вже»; *čōd / kōd* «можливо»; *'ugub* «після»; *ba 'ad* «також»; *bsā'* «швидко»; *hal-ḥīn* «зараз»; *sīda* «прямо»;

в) дієслова, корені яких в АЛМ мають інше значення: *sawwa* «робити» (в АЛМ «вирівнювати»); *baraz* «бути готовим; бути закінченим» (в АЛМ «з'являтися») > *barraz* «готувати»; *šayyaf* «запізнюватися» (в АЛМ «проводити літо»); *tāš* «гніватися» (в АЛМ «бути безрозсудним»); *baṭṭal* «відкривати» (в АЛМ «скасовувати»);

г) дієслова, корені яких відсутні в АЛМ: *sōlaf* «балакати»; *'āzam* «ставати»; *bannad* «закривати(ся); вимикати»; *bāq* «красти; грабувати»; *dašš* «входити»; *ṭannaṣ* «жартувати»; *ḍawwaj* «дратувати; навіювати нудьгу»;

д) частки та питальні слова: *'ēš* «що?»; *'ilwēš* «чому?»; *walla / willa* «чи»;

е) допоміжні слова: *ḥagg* (частка аналітичного генітиву), наприклад: *ḥagg man* «чий?»; *miftāḥ ḥagg ed-dār* «ключ від дому»;

ж) вигуки: *'uff* «ох!» (вираження незадоволення); *baḥ baḥ* «ням-ням» (при спілкуванні з дитиною); *kihḥ* «фу! не чіпай!» (дитині).

3.3.3. Тематична класифікація

Кожна мова містить у своєму складі лексику, що відображає місцеві реалії, характерні для певного суспільства. Зокрема, у регіоні Перської Затоки це слова на позначення одягу, продуктів харчування, терміни судівництва та промислу перлів, а також на позначення сировини та різноманітних товарів з Індії. У катарському діалекті зокрема на матеріалі словника (Qafisheh, 1997) можна виділити такі тематичні групи діалектної лексики, яка не функціонує в АЛМ та інших діалектах Машрика:

а) назви одягу: *parkūt / farkūt* «пальто»; *dugla* (вид верхнього одягу); *šamsūl* (вид широких штанів); *ḥugub* «жіночий пояс»; *kūt* «пальто; куртка»;

б) назви предметів побуту: *kabat* «шафа»; *stikān* «склянка»; *jifīr* «кошик з пальмового гілля»; *jūdri* «килимok з льону»; *čādir* «простирадло»; *šēwil* «мотига»; *kitli* «заварювальний чайник»; *migrāda* «відкривачка для консервів»; *dilla* «кавоварка»;

в) ботанічні назви та зооніми: *jatt* «конюшина»; *jūt* «джут»; *čan'ad* «скумбрія»; *čima* «гриби»; *handarīš* «старі сухі фініки»; *hezarān* «індійський очерет»; *lūmī* «лимон»; *yihḥ* «кавун»; *dāb* «змія»; *bībatto* «папуга»; *bēdam* «мигдаль»; *sbēnāg* «шпинат»; *siḥḥ* «стигли фініки»; *siḥiyu* «кажан»; *šabbān* «равлики»; *šahal* «молодий козел»; *ṭirfišāna* «метелик»;

г) технічні терміни: *čūla* «керосинова плита»; *prīmez* «примус»; *ramp* «насос»; *lanč* «моторний катер»;

д) лексика, пов'язана із традиційним промислом перлів у Перській Затоці та рибальством: *gmāš* «перли»; *ṭwāša* «торгівля перлами»; *ṭawwāš* «торговець перлами»; *sēb* (той, хто тримає мотузку під час ловлі перлів); *līh* (мн. *luyūh*) «риболовна сіть»; *gargūr* (вид риболовної снасті).

е) інші місцеві реалії: *čabra* «прилавок»; *čōčab* «джерело води»; *čūla* «керосинова плита»; *čyās* «півкілограма»; *bāwra* (вид риболовної снасті); *barasti* «хата з пальмових гілок»; *banbāsi* «чорношкірий слуга»; *šāḥūf* «маленька

шлюпка»; *sān* «у напрямку півдня»; *pāṣa* «перське рагу з баранини»; *ṣbār* (напій із тамаринда); *šāwīy* «пастух вівець».

Аналіз складу діалектної лексики за матеріалами словника дає нам змогу дійти схожих висновків, які ми зробили під час опрацювання зразків неформального мовлення. Найбільшу частину лексичного складу катарського діалекту становлять загальноарабські слова, корені і деривати яких функціонують як в АЛМ, так і в інших діалектах. У складі власне діалектної лексики спостерігається переважання спільних для регіону Перської Затоки діалектизмів (близько 40%). Їхнє домінування, очевидно, пояснюється високою інтенсивністю міграційних процесів у регіоні і формуванні міських койне, в яких поступово зникають вузьколокальні елементи. Доволі високий відсоток загальноарабських діалектизмів (30%), які зустрічаються і в інших ідіомах Машрика (зокрема країнах Леванту та Єгипту), також свідчить про спільну лексичну основу різних груп арабських діалектів, їхній взаємовплив та соціально-культурну роль арабів-мігрантів із відповідних регіонів. Результати підрахунку англіцизмів (близько 25%) можна вважати доволі умовними, враховуючи відсутність сучасних словників катарського діалекту, динаміку процесу запозичення і неможливість чітко розмежувати адаптовані запозичення і okazionalizmi. Лексика власне катарського діалекту посідає останнє місце (не більше 5%), що відображає тенденцію формування регіонального койне.

Висновки до розділу 3

Дослідивши функціональні особливості катарського діалекту на матеріалі зразків сучасного мовлення, можна констатувати, що в Катарі останніми десятиліттями спостерігається тенденція використовувати перемикання коду між арабською та англійською мовами. Ця змішана мовна форма, яку неформально називають терміном «*arabīzī*», користується особливою

популярністю серед молоді арабських країн Перської Затоки, зокрема під час її спілкування між собою, як прояв певної самоідентифікації. У ситуації арабо-англійського білінгвізму у країнах Перської Затоки англійський варіант сприймається як «високий», а арабський (діалектний) – як «низький». Популярність англійської мови призвела до виникнення гібридизованої мови листування в медіа-чатах, який широко використовується по всьому арабомовному світу.

Аналіз зразків усного мовлення, листування та рекламних оголошень катарським діалектом дозволяє дійти висновку, що найчастіше англіцизми використовуються у лексиці, яка пов'язана з технологіями, професіями, університетськими реаліями; оказіональні неадаптовані англіцизми часто зустрічаються також для передачі обставин місця та часу.

Більшу частину лексики катарського діалекту становлять слова арабського походження, багато з яких мають фонетичні або морфологічні відмінності як від АЛМ, так і від інших груп діалектів Машрика. За нашими підрахунками, найбільшу частку (близько 40%) в проаналізованих зразках текстів катарським діалектом складають діалектизми, спільні для регіону арабських країн Перської Затоки. Друге місце (30%) посідають загальноарабські діалектизми, які зустрічаються і в інших ідіомах Машрика. На англіцизми припадає близько 25% (хоча у деяких випадках доволі важко розмежувати ті з них, які добре адаптовані в діалекті, і ті, які наразі є оказіоналізмами). Локальні лексеми власне катарського діалекту посідають останнє місце і становлять не більше 5%.

ВИСНОВКИ

При проведенні нашого дослідження ми поставили собі за мету визначити структурні особливості лексики арабського діалекту Катару, дослідити шляхи її формування, класифікувати категорії лексики в цьому діалекті та встановити закономірності її функціонування. За результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

1. Одним із найважливіших завдань лінгвоарабістики на сьогодні є дослідження регіональних розмовних форм сучасної арабської мови. Арабська діалектологія як наука зазнала свого апогею у 2-ій половині ХХ ст. у країнах Західного світу, в той час як майже ніхто із арабських лінгвістів не розглядав арабські розмовні ідіоми як об'єкт дослідження. Низка західних дослідників розглядають різні арабські діалекти як окремі мовні системи, що є неприйнятним для традиційного підходу до арабських діалектів. Основоположником територіальної класифікації арабських діалектів вважається А.Ю. Кримський, який класифікував їх таким чином: 1) аравійські діалекти; 2) діалекти Сирії та Месопотамії; 3) єгипетсько-суданські діалекти; 4) діалекти Магрибу. Згодом цю класифікацію було розширено і уточнено, а з розвитком соціолінгвістики у 2-ій половині ХХ ст. було запроваджено також соціальну класифікацію арабських діалектів (міські, сільські та бедуїнські).

2. В арабських країнах регіону Перської Затоки мовна ситуація має специфічні риси, зумовлені соціальними зрушеннями та міграційними процесами. Діалекти цієї частини арабського світу, на відміну від діалектів решти арабських країн, історично зазнавали значного впливу перської мови. Останніми десятиліттями, з огляду на економічні чинники, на цих територіях мешкає велика кількість іноземців – як із країн Близького та Середнього Сходу, так і з Заходу, що впливає на лексичну структуру відповідних ідіомів і на мовну ситуацію в цілому. Зокрема, в Державі Катар, населення якого налічує

приблизно 2,2 млн. осіб, кількість автохтонних мешканців становить лише 275 тис. осіб.

3. Найважливішим соціально-політичним чинником, який вплинув на формування мовної ситуації в усіх регіонах арабського світу, в т. ч. сучасних країнах Перської Затоки, була колонізація. Зокрема, арабські країни Перської Затоки були під мандатом Великобританії до середини ХХ ст. Інші екстралінгвістичні чинники, які впливають на сучасну мовну ситуацію в Катарі та в інших державах Перської Затоки, це глобалізація, вестернізація та урбанізація. Їхнім наслідком стали: а) безпрецедентний вплив англійської мови на всі сфери життя в регіоні; б) формування арабських міських койне, які набувають престижного соціального статусу.

4. Найменш дослідженими на сьогодні залишаються діалекти Аравії, а саме таких країн як ОАЕ, Катар, Оман, Бахрейн, Ємен та Саудівська Аравія. Серед арабських діалектів країн Перської Затоки в європейській лінгвістиці найкраще описаний діалект Бахрейну – завдяки працям британського арабіста Клайва Хоулза. Щодо діалекту Катару, ні системного опису його структури, ані окремого словника його лексики досі не існує. Зіставлення основних типологічних особливостей катарських ідіомів бедуїнського та осілого типу з діалектами інших арабських країн Перської Затоки показало, що катарські ідіоми за своїми основними ознаками схожі з іншими діалектами регіону, окрім найконсервативнішого діалекту Неджду. У катарському міському діалекті було виявлено певні архаїчні риси у морфології дієслова: збереження диференціації форми множини дієслів жіночого та чоловічого родів; збереження форми ІV породи дієслова; збереження внутрішньої форми пасиву.

5. Лексична система діалектів арабських країн Перської Затоки історично формувалася під впливом інших мов. Найбільша кількість запозичень у цих діалектах походить із індоіранських мов, зокрема з перської, наприклад: (*hast* (перс. هست) «є, наявний»; *čingāl* (перс. چنگال) «виделка»; *hōš* (перс. خوش)

«добрий; гарний»), а також з гінді та урду (*sīda* «прямо»; *kirfāya* «ліжко»; *jūtī* «взуття»). Оскільки в наш час має місце інтенсивна міграція робочої сили із відповідних країн, цей лексичний вплив триває. На діалект корінного населення країн Перської Затоки, зокрема Катару, найбільший вплив наразі має англійська мова, яка стала мовою вищої освіти та міжнародного спілкування.

6. Останніми десятиліттями в Катарі спостерігається тенденція використовувати перемикання коду між арабською та англійською мовами. Ця змішана мовна форма, яку неформально називають терміном «*arabīzī*», особливо популярна серед молоді арабських країн Перської Затоки. Вибір мовного варіанту відбувається залежно від того, яку самоідентифікацію хоче підкреслити мовець: двомовні мешканці Катару використовують перемикання кодів «катарський діалект – англійська», аби одночасно продемонструвати такі самоідентифікації, як «катарець / представник регіону Перської Затоки» і «освічена особа». У ситуації арабо-англійського білінгвізму англійський варіант сприймається як «високий», а арабський (діалектний) – як «низький». Перемикання коду відбувається як на рівні окремих слів і виразів, так і на рівні цілих речень.

7. Аналіз зразків неформального усного мовлення катарської молоді дозволяє дійти висновку, що при перемиканні коду найчастіше вкраплення з англійської використовуються: а) у лексиці на позначення професій та вказівках на рід занять, наприклад: 'abī *engineer* w-māmā *doesn't work* «Мій батько – інженер, а мама не працює»; б) у лексиці зі сфери університетських реалій: 'anā *the second year ṭāliba at North Atlantic University* «Я студентка 2-го курсу Північноатлантичного університету»; в) okazіональні англіцизми часто зустрічаються також для передачі обставин місця та часу, наприклад: 'anā *gāyih fīhā every day* «я хожу туди щодня».

8. Аналіз структури лексики катарського діалекту дозволяє зробити висновок, що більшу її частину становлять слова арабського походження,

багато з яких мають фонетичні або морфологічні відмінності як від АЛМ, так і від інших груп діалектів Машрика. За нашими підрахунками, можна розподілити катарську діалектну лексику таким чином:

а) близько 40% складають діалектизми, спільні для регіону арабських країн Перської Затоки: *rauyāl* «чоловік»; *sōlaf* «балакати»; *'ilwēš* «чому?»;

б) 30% посідають загальноарабські діалектизми, які зустрічаються і в інших ідіомах Машрика: *halāš* «годі!»; *barrāni* «зовнішній»; *bas* «тільки; але»;

в) на англіцизми припадає близько 25%; серед них слід розмежовувати ті, які добре адаптовані в діалекті (*'utīl* (англ. hotel) «готель»; *kandīšn* (англ. conditioner) «кондиціонер» > *mkandaš* «кондиціонований»), і ті, які наразі є okazionalizмами (*blān* (англ. plan) «план»; *dīnīr* (dinner) «обід»);

г) не більше 5% становлять локальні лексеми власне катарського діалекту, як-от *māmīš* «немає».

9. За тематичною приналежністю серед катарських діалектизмів можна виділити: зооніми (*šabbān* «равлики»), слова на позначення одягу (*hugub* «жіночий пояс»), предметів побуту (*jifīr* «кошик з пальмового гілля»), технічних термінів (*prīmez* «примус»), а також специфічних реалій, пов'язаних із промислом перлів та рибальством (*ṭawwāš* «торговець перлами»; *līh* «риболовна сіть»).

Отже, лексика арабських діалектів країн Перської Затоки загалом і Катару зокрема має певні особливості порівняно з іншими групами арабських ідіомів. Тенденції її становлення і розвитку зумовлені впливом багатьох екстралінгвістичних чинників, пов'язаних із соціально-економічною специфікою цього регіону. Розглянувши деякі аспекти цієї проблематики у нашій роботі, можемо зробити висновок, що її подальша розробка є цікавим і актуальним напрямом дослідження для сучасної лінгвоарабістики.

АНОТАЦІЯ АРАБСЬКОЮ МОВОЮ

موضوع هذا البحث هو تركيبية معجم مفردات اللهجة القطرية وخصائصها الوظيفية. أهمية البحث يعود إلى الحاجة إلى الدراسات المحلية والعالمية في مجال الوضع اللغوي في العالم العربي وفي اللهجات العربية بكلّ خصائصها التركيبية والوظيفية. هناك نقص كبير ليس فقط في أوكرانيا بل في العالم كله للأعمال حول القضايا العامة في لهجات الخليج العربي. قد ساهم عدد من الباحثين في تطوير القضايا النظرية العامة للدراسات في اللهجات العربية. من المعروف أن الباحث الوحيد الذي تطرّق إلى موضوع لهجات الخليج بشكل عام ولهجة البحرين بشكل خاص هو اللغوي البريطاني كلايف هولز. لم يدرس أحد من المستشرقين اللهجة القطرية بعد، وخاصة مفردات هذه اللهجة. الغرض من هذه الدراسة هو تحديد بنية وميزات ووظائف لمفردات اللهجة القطرية .

وفقاً للهدف المحدد، تتم صياغة المهام التالية:

- مراعاة مكانة اللهجة القطرية في نظام اللهجات العربية؛
 - النظر في الوضع اللغوي في دول الخليج؛
 - دراسة الاتجاهات الرئيسية في تطوّر الوضع اللغوي لدولة قطر؛
 - دراسة السمات النمطية الرئيسية لتركيبية اللهجات العربية لدول الخليج؛
 - التعرف على مصادر مفردات اللهجة القطرية؛
 - البحث في ظاهرة تبديل اللغة ما بين اللهجة القطرية واللغة الإنجليزية؛
 - النظر في السمات المعجمية للكلام غير الرسمي؛
 - وضع تصنيف لمفردات اللهجة القطرية حسب الأصل وأجزاء الكلام والخصائص الدلالية.
- موضوع البحث هو النظام المعجمي للهجة القطرية والسمات التركيبية والدلالية والوظيفية لمفردات اللهجة القطرية.

واعتمدت الدراسة أولاً، على قاموس اللهجات الخليجية الصادر في عام 1997، وأساسه مفردات اللهجة الإماراتية، وثانياً، على المادّة التي سجّلناها أثناء عملنا وهي مقاطع فيديو من اليوتيوب ومقاطع منشورة من شبكة التواصل الاجتماعي إنستغرام، بالإضافة إلى نصوص مختارة من مراسلاتنا مع الناطقين الأصليين باللهجة القطرية.

يمكن الاستفادة من نتائج هذا البحث في العملية الدراسية عند تدريس اللهجات العربية عامّة ولهجات الخليج خاصة، وكذلك عند وضع المعاجم المتخصصة لمفردات اللهجة القطرية.

بعد النظر في تركيبية مفردات اللهجة القطرية في سياق تطورها التاريخي والوضع اللغوي في دول الخليج العربي، ومقارنة السمات النموذجية لهجات العربية في الخليج العربي وتحليل مصادر مفردات اللهجة القطرية وخصائصها الوظيفية، يمكننا استخلاص الاستنتاجات التالية:

- كان الاستعمار من أهم العوامل التي أثرت في تشكّل الوضع اللغوي في جميع مناطق الوطن العربي منها دول الخليج؛

- على وجه الخصوص، كانت دول الخليج تحت الانتداب البريطاني حتى منتصف القرن العشرين، ممّا أدى إلى تأثير بالغ من طرف اللغة الإنجليزية على معجم لهجات الخليج عامة؛

- العوامل الأخرى غير اللغوية التي تؤثر على الوضع اللغوي الحالي في قطر ودول الخليج الأخرى هي العولمة والتغريب والتطوّر العمراني؛

- كانت نتيجة هذه العوامل التأثير غير المسبوق للغة الإنجليزية على جميع مجالات الحياة في المنطقة؛

- على وجه الخصوص، أصبحت ظاهرة تبديل اللغة منتشرة جداً في كلام جيل الشباب. غالباً ما يشار

إليها بشكل غير رسمي بمصطلح "العربيزي"، مما يعني الجمع بين العربية والإنجليزية؛

- أظهرت مقارنة السمات النمطية الرئيسية للمفردات القطرية للبدو ولهجة المدن مع لهجات الدول

العربية الأخرى في الخليج العربي أن المصطلحات القطرية متشابهة في سماتها الرئيسية مع اللهجات الأخرى في المنطقة، باستثناء اللهجة النجدية الأكثر تحفظاً. في نفس الوقت تحتفظ اللهجة القطرية بعض

السمات القديمة التي قد اختفت من لهجات المدن المشرقية الأخرى (مثل التمييز بين الجمع المذكر والمؤنث في الأفعال)؛

- يحتوي معجم مفردات اللهجات العربية في منطقة الخليج العربي على عدد كبير من الكلمات الدخيلة.

تاريخياً، تأثر النظام المعجمي للهجة القطرية بشكل كبير باللغات الهندية الإيرانية، وخاصة الفارسية. حالياً يُلاحظ تأثير معجمي ملموس في بعض الطبقات الاجتماعية من جانب الهندية والأردية، حيث يعيش عدد كبير

من المتحدثين بهاتين اللغتين في المنطقة كعمّال مهاجرين. بين الشباب والمتقنين اللغة الإنجليزية هي التي أصبحت لغة التعليم العالي والتواصل الدولي في قطر ولها التأثير الأكبر في الحياة اليومية حالياً.

من خلال دراسة السمات الوظيفية للهجة القطرية على أساس نماذج معاصرة من الكلام، يمكننا القول

أنه في العقود الأخيرة من السنين كان يوجد في قطر ميل لاستخدام تبديل اللغة بين العربية والإنجليزية. هذه الصيغة اللغوية المختلطة التي يشار إليها بشكل غير رسمي باسم "عربيزي" تحظى بشعبية خاصة بين شباب

دول الخليج العربي، ولا سيما أثناء تواصلهم مع بعضهم البعض، كمظهر من مظاهر الانتماء الشخصي والهوية. في ظروف ثنائية اللغة العربية - الإنجليزية في دول الخليج يُنظر إلى اللغة الإنجليزية على أنها

"عالية"، أما العربية (اللهجة) فهي تعتبر "منخفضة". أدت شعبية اللغة الإنجليزية إلى ظهور لغة مختلطة للمراسلات في الدردشات الإعلامية، والتي تستخدم على نطاق واسع في جميع أنحاء العالم العربي. يتيح لنا تحليل نماذج الكلام الشفوي والمراسلات والإعلانات باللهجة القطرية أن نستنتج أن اللغة الإنجليزية تستخدم غالباً في المفردات المتعلقة بالتكنولوجيا والمهن والوقائع الجامعية ("إنجينير"، "هوسبيتال"، "بيبي سيتير"، "ليسون بلانينغ"، "سيكير")؛ غالباً ما تُستخدم الكلمات الإنجليزية في بعض الأحيان للتعبير عن ظروف المكان والزمان.

يتكون الجزء الأكبر من مفردات اللهجة القطرية من كلمات ذات أصل عربي، والعديد منها لها اختلافات صوتية أو صرفية من الفصح، من ناحية، ومن مجموعات أخرى من لهجات المشرق، مثلاً: "ريال" (رجل)، سَمِكة (سمكة)، كِذي (هكذا) الخ. كذلك هناك أفعال جذورها غير متوفرة في الفصحى أو تختلف من حيث المعنى، مثلاً: "بندّ" (أغلق)، "برز" (كان جاهزاً)، بطلّ (فتح)، "سولف" (تكلم)، "دش" (دخل)، "طنز" (مزح).

من حيث الخصائص الدلالية تنقسم المفردات الخاصة باللهجة إلى عدّة مجموعات، مثل أسماء الملابس ("شمشول")، النباتات والحيوانات ("لومي"، "صبان")، الأشياء المنزلية ("كبت"، "جفير"، "دلّة")، المصطلحات التقنية ("بريمز"، "لنتش")، وكذلك المفردات المتعلقة بصيد اللؤلؤ التقليدي في الخليج العربي وصيد السمك ("قماش"، "طواشة"، "ليخ"، "قرقور").

وفقاً لتقدير اتنا التي قمنا بها على أساس قاموس مفردات لهجات الخليج والنصوص التي سجّلناها أثناء بحثنا، فإن الحصة الأكبر (حوالي 40%) من مفردات اللهجة القطرية هي المفردات من اللهجات الشائعة في منطقة الخليج العربي، مثلاً: "ريال"، "سولف"، "لويش". المرتبة الثانية (30%) تحتلها المفردات الخاصة بجميع اللهجات العربية المشرقية بما فيها بلاد الشام ومصر، مثلاً: "براني"، "بس"، "خلاص" الخ. تمثل المقتبسات الإنجليزية حوالي 25% من المفردات التي قمن بتحليلها، مثل: "أوتيل"، "كونديشن"، "دريس"، "بنسل"، كما تتداول عدد كبير جداً من المفردات الإنجليزية بشكل غير رسمي دون أن تكون قد أُدرجت إلى القاموس، مثلاً: "سكول"، "هوسبيتال"، "بلان" الخ. تحتل المفردات المحلية الخاصة باللهجة القطرية حصرياً المرتبة الأخيرة ولا تزيد عن 5%.

بعد تحليل الوضع اللغوي في دولة قطر وتحديد السمات الرئيسية التي يميّز بها معجم اللهجة القطرية واتجاهات تطورها يمكننا القول إنّ دراسة اللهجات العربية على كل مستوياتها تُعتبر موضوعاً ذا أهمية بالغة بالنسبة لعلم اللغة الحديث.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю.Д. (1995). *Интегральное описание языка и системная лексикография*. М.: Языки русской культуры.
2. Ахманова О.С. (2004). *Словарь лингвистических терминов*. М.: Едиториал УРСС.
3. Бевзенко С. П. (1980). *Українська діалектологія*. К: Вища школа.
4. Бекиров Р.А. (2012). Соотнесенность фразеологизма со словом и словосочетанием в арабском языке. *Культура народов Причерноморья*, 224, 116-118.
5. Белкин В. М. (1975). *Арабская лексикология*. М.: Изд-во Московского университета.
6. Белова А. Г. (1999). *Очерки по истории арабского языка*. М.: Восточная литература РАН.
7. Васильев А. В. (1994). *История Саудовской Аравии от середины XVIII в. до конца XX в.* М.: Наука.
8. Вахтин Н.Б., Головки Е.В. (2004). *Социолингвистика и социология языка: Учебное пособие*. СПб.: Гуманитарная Академия; Европейский ун-т в Санкт-Петербурге.
9. Гасанбекова Т.И. (2003). *Русско-арабский разговорник*. М.: Мартин.
10. Гранде Б.М. (2001). *Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении*. М.: Восточная литература РАН.
11. Гранде Б.М. (1963). *Введение в сравнительное изучение семитских языков*. М.: Восточная литература РАН.
12. Исаев М.И., Никольский Л.Б. (1983). Общие тенденции и факторы развития языков в странах зарубежного Востока. *Развитие языков в странах зарубежного Востока (послевоенный период)*. М.: Наука, 73-93.

13. Корнієнко В.О. (2014). Вестернізація. *Політологія: навчальний енциклопедичний довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації*. Львів: Новий світ, 87-94.
14. Крачковский И.Ю. (1950). *Очерки по истории русской арабистики*. М. – Л.: Изд-во АН СССР.
15. Маслов Ю.С. (1987). *Введение в языкознание*. М.: Высшая школа.
16. Маслова В.А. (2001). *Лингвокультурология*. М.: Академия.
17. Мишкуроев Э.Н. (1978). *Основы теоретической грамматики современного арабского языка*. М.: Изд-во Военного института.
18. Никольский Л.Б. (1975). О некоторых проблемах языкового развития в странах зарубежного Востока. *Социолингвистические проблемы развивающихся стран*. М.: Наука, 211-283.
19. Петрова Ю.І. (2011). *Єгипетський діалект арабської мови: специфіка структури та функціонування*. К.: Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ.
20. Рибалкін В.С. (1991). А.Ю. Кримський як арабіст-діалектолог. *Мовознавство*, 2, 68–74.
21. Рибалкін В.С. (2000). Арабізм. *Українська мова. Енциклопедія*. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 31-48.
22. Рибалкін В.С. (2000а). Соціокультурний контекст арабомовної лінгвістичної традиції. *Українська мова. Енциклопедія*. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 81-97.
23. Ружановська М.В. (2013). Основні тематичні групи галліцизмів в арабських діалектах Магрибу. *Мовні і концептуальні картини світу*, 46(3), 337-344.
24. Рыбалкин В.С. (2003). *Классическое арабское языкознание*. К.: Стилос.
25. Семчинський С.В. (1984). Субстрат у мовознавстві. *Українська радянська енциклопедія*. К.: Головна редакція УРЕ.

26. Староверов А. С. (1971). *Краткий русско-арабский разговорник*. М.: Воениздат.
27. Ушаков В.Д. (1996). *Фразеология Корана*. М.: Восточная литература.
28. Финкельберг Н.Д. (2004). *Арабский язык. Курс теории перевода*. М.: Восток-Запад.
29. Церетели К. Г. (1979). *Сирийский язык*. М.: Наука.
30. Шагаль В. Э. (1998). *Арабские страны: язык и общество*. М.: Восточная литература РАН.
31. Шагаль В. Э. (1987). *Языковой аспект национальных процессов в арабских странах*. М.: Наука.
32. Шанский Н. М. (1996). *Фразеология современного русского языка*. СПб.: Специальная литература.
33. Шарбатов Г. Ш. (1991). Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки. *Языки Азии и Африки, IV (1)*. М.: Наука, 250-330.
34. Шарбатов Г. Ш. (1960). Об аналитичности строя современных арабских диалектов. *XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР*. М.: Изд-во вост. лит.
35. Шарбатов Г. Ш. (1965). Проблема соотношения арабского литературного языка и современных арабских диалектов. *Семитские языки*, 146-168.
36. Шарбатов Г. Ш. (1966). *Соотношение арабского литературного языка и современных арабских диалектов*. М.
37. Юшманов Н. В. (1985). *Грамматика литературного арабского языка*. М.: Едиториал УРСС.
38. Al-Amadidhi, D. G. H. Y. (1985). *Lexical and Sociolinguistic Variation in Qatari Arabic*. Unpublished PhD thesis. University of Edinburgh.

39. Albirini, A. (2016). *Modern Arabic Sociolinguistics. Diglossia, Variation, Development Education, Professional, and Societal Contexts*. New York: Springer.
40. Alorfi, F.S. (2008). *Automatic Identification Of Arabic Dialects Using Hidden Markov Models*. PhD Dissertation. University of Pittsburgh.
41. Altoma, S. (1969). *The Problem of Diglossia in Arabic (a Comparative Study of Classical and Iraqi Arabic)*. Cambridge.
42. Appen Pty Ltd. (2006). *Gulf Arabic Conversational Telephone Speech Linguistic Data Consortium*. Philadelphia.
43. Appen Pty Ltd. (2006). *Iraqi Arabic Conversational Telephone Speech Linguistic Data Consortium*. Philadelphia.
44. Ayish, M. I. (1998). Communication Research in the Arab World. A New Perspective. *Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 5(1), 33-57.
45. Azuma, Sh. (1993). The Frame-Content Hypothesis in Speech Production: Evidence from Intrasentential Code Switching. *Linguistics*, 31(6), 1071-1093.
46. Bakhiari, B.M. (2006). Iraq: Language Situation. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier.
47. Bassiouney, R. (2009). *Arabic Sociolinguistics. Topics in Diglossia, Gender, Identity, and Politics*. Washington, DC: Georgetown University Press.
48. Behnstedt, P. (2009). *Syria*. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, 4, 402– 409.
49. Benmamoun, E. & Bassiouney, R. (2011). *The Routledge Handbook of Arabic Linguistics*. London: Routledge.
50. Blommaert, J. (2011). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press.
51. Burrows, M. (1986). Mission Civilisatrice: French Cultural Policy in the Middle East. *The Historical Journal*, 29(1), 109-135.

52. Carbaugh, D. (2007). Cultural discourse analysis: Communication practices and intercultural encounters. *Journal of Intercultural Communication Research, Codeswitching, Attitudes and Identity*. Oxon/ New York: Routledge.
53. Crystal, D. (2012). *Internet Linguistics. A Student Guidebook*. London: Routledge.
54. Feghali, E. (1997). Arab Cultural Communication Patterns. *International Journal of Intercultural Relations*, 21(3), 345-378.
55. Ferguson, Ch. (1964). Diglossia. *Language in Culture and Society*, 429–439.
56. Ferguson, Ch. (1959). The Arabic Koine. *Language*, 35(4), 616–630.
57. Gardner, A. (2011). Gulf Migration and the Family. *Journal of Arabian Studies*, 1(1), 3-25.
58. Goby, V. P. & Erogul, M. S. (2011). Female Entrepreneurship in the United Arab Emirates: Legislative Encouragements and Cultural Constraints. *Women's Studies International Forum*, 34(4), 329-334.
59. Goldstein, T. (1999). One Speaker, Two languages: Book Review. *Canadian Modern Language Review*, 560-566.
60. Haase, F.A. (2001). *Contrastive Studies in Communication Styles of Gulf Arab Business Culture and Western Business Communication Cultures*. Режим доступа: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1937092.
61. Holes, C. (1984). *The Colloquial Arabic of the Gulf and Saudi Arabia*. London: Routledge.
62. Holes, C. (1989). Towards a Dialect Geography of Oman. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 52, 446–462.
63. Holes, C. (1990). *Gulf Arabic*. London: Routledge
64. Holes C. (2007). Gulf States. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, 2. Leiden-Boston: Brill, 210–216.

65. Holes, C. (2007a). *The Arabic Dialects of Eastern Arabia*. РЕЖИМ доступу:https://www.academia.edu/12573472/The_Arabic_Dialects_of_eastern_Arabia_typology_and_outline_history
66. Holes, C. (2001). *Gulf Arabic in Saudia*. London: Routledge.
67. Holes, C. (2004). *Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties*. Georgetown University Press.
68. Hachimi, A. (2013). The Maghreb-Mashreq Language Ideology and the Politics of Identity in a Globalized Arab World. *Journal of Sociolinguistics*, 17(3).
69. Hachimi, A. (2012). The Urban and the Urbane: Identities, Language Ideologies and Arabic Dialects in Morocco. *Language in Society*, 41(3), 321-341.
70. Ingham, B. (1982). *Northeast Arabian Dialects*. London: Kegan Paul International.
71. Jafari, A. (2014). Islamic Consumers, Markets, and Marketing: A Critique of El-Bassiouny's "The One-billion-plus Marginalization". *Journal of Business Research*, 68(12).
72. Johnstone, T. (1967). *Eastern Arabian Dialect Studies*. Oxford: OUP.
73. Joseph, S. (1996). *Patriarchy and Development in the Arab World*. New York: Springer.
74. Laufer, A. & Baer, T. (1988). The Emphatic and Pharyngeal Sounds in Hebrew and in Arabic. *Language & Speech*, 31(2), 181-205.
75. Marley, D. (2004). Language Attitudes in Morocco Following Recent Changes in Language Policy. *Language Policy*, 3, 25-46.
76. Muneera, Kh. (2006). *A Guide to the Idioms of Qatari Arabic with Reference to English Idioms*. Doha: Qatar University.
77. Qafisheh, H. (1997). *NTC's Gulf Arabic-English Dictionary*. Chicago: NTC Publishing Group.
78. Raddawi, R. (Ed.) (2015). *Intercultural Communication with Arabs*. Luxembourg: Springer.

79. Weninger, S. (Ed.) (2011). *Semitic Languages: an International Handbook*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter.
80. Theodoropoulou, I. (2015). Intercultural Communicative Styles in Qatar: Greek and Qataris. *Intercultural Communication with Arabs. Studies in Educational, Professional and Societal Contexts*. New York: Springer, 11-26.
81. Theodoropoulou, I. (2015). Sociolinguistic Anatomy of Mobility: Evidence from Qatar. *Language & Communication*, 40, 52-66.
82. Theodoropoulou, I. (2015). Social Language, Status and Society in Arab World. *The Routledge Handbook of Arabic Linguistics*. London: Routledge, 371-386.
83. Versteegh, K. (1997). *The Arabic Language*. New York: Columbia University Press.
84. Suleiman. (2004). *The Arab-Israeli Conflict and its Linguistic Ideological Impact on Palestine and Israel*.
85. مطر، عبد العزيز (1985). الأصالة العربية في لهجات الخليج. الرياض: دار عالم الكتب.
86. بدوي، السعيد (1973). مستويات العربية المعاصرة في مصر. القاهرة: دار المعارف.

ДОДАТОК 1
БРАЗКИ ТЕКСТІВ КАТАРСЬКИМ ДІАЛЕКТОМ
(із листування в месенджері WhatsApp)

Текст 1

(Фатима, 23 роки, студентка Катарського університету)

سلام إرينا! شلونج؟ أبي اسالج عن دراستج، شو أخبارج؟ كيف حصلتي على قطر يونيفيرسيتي سيرتيفيكيت؟ طرشته أستاذتج؟ ع فكره، عندج ليسون بلينينغ لدروسج بمركز العربي الفصيح بجامعة قطر؟ أبي تطرشي ليا هالبلان بكر لانو مشغولة وايد اليوم. إنجوي بتعلم العربي. كيف لقيت هاد البرنامج وإنت بره قطر؟ والله إنتي شطورة في تعلم اللغات. بهول لأصحابي دايمًا في ناس مهتمين بالعربي وايد! بچام تذاكر لأوكرانيا؟ إن شاء الله حاجي لك في فيوتجير بعد! أتمنى لج توفيق يا هلبي وإنت تكدري كل شي!

Salām Irina! šlōnač? Abbi asalač ‘an dirastač, šū aḥbārač? Kīf ḥašalti ‘alā Qaṭar *yunifirsiti sirtifikeit*? ṭarrašathu ‘ustaztač? ‘ala fikra, ‘andač *leson blaning* li-durūsač bi-markaz al-‘arabi l-faṣṭḥ bi-jāmi‘at Qaṭar? Abbi ṭarraši li-yā ha-l-*blān* bukrā li-’annu mašgūla wāyid il-yōm. *Injoy* bi-ta‘allum al-‘arabi. Kīf lagēti hād il-barnāmaj w-’inti barra Qaṭar? Wallāhi inti šaṭṭūra fi ta‘allum il-luḡāt. Bagūl li-’aṣḥābi dāyiman fī nās muhtammīn bi-l-‘arabi wāyid! Bičām tazākir li-’ukrāniya? In šā Allāh ḥāji lak fi *fyūtjir* ba‘ad! Atamanna lač tawfīq ya galbi w-’inti tikdari kull ši!

«Привіт, Ірино! Як твої справи? Хочу запитати як твоє навчання, що новенького? Як ти отримала сертифікат Катарського університету? Тобі надіслала його твоя викладачка? До речі, чи є в тебе план твоїх уроків в Центрі арабської мови при Катарському університеті? Я хочу, щоб ти мені надіслала цей план завтра, бо я дуже зайнята сьогодні. Насолоджуйся вивченням арабської. Як ти знайшла цю програму, коли була не в Катарі? Дійсно, ти швидко вивчаєш мови. Я завжди кажу моїм друзям, що багато людей цікавляться арабською. Скільки коштують білети в Україну? Дай Бог, я також приїду до тебе в майбутньому! Я бажаю тобі успіху, моє серце, ти можеш все зробити!».

Текст 2

(Ясмін, 14 років, учениця старших класів)

أنا أحب النظام عشان جذي أسوي برنامج يومي أقسم فيه المهام اليومية، كل يوم الصبح أقوم الساعة ٦ الصبح وأتريق الساعة ٦ ونص. بعدها أتحرك على سكول وأوصل الساعة سبعة، وأشارك في الطابور الصباحي ومرات أقدم قطعة موسيقية. حصصي الدراسية تبدأ الساعة سبعة ونص، أركز مع مدرساتي وأحب أشارك في الأنشطة وأساعد رفيجاتي في الصف. أرجع البيت الساعة ٢ ظهر ويكون دوام سكول خلص، أساعد أمي في المطبخ في تحضير دينير. أبوي يوصل البيت الساعة ٣ من الشغل ونقعد كلنا نتغدا مع بعض ونسولف وكل واحد فينا يقول شصار معاه خلال اليوم. الساعة ٥ أروح النادي وأنا عضو في فريق كرة القدم أكثر رياضة أحبها. أتدرب كل يوم ساعتين وأتعاون مع فريقي وأسمع كلام المدرب. فريقي فاز في مسابقة المدارس وخذنا الكاب وتكرمنا. على الساعة ٨ المساء أتفرج أنا وهلي على التلفزيون، وأنا وأبوي نحب نشوف البرامج الرياضية والمسابقات وايد، أختي وأمي يحبون يشوفون المسلسلات الرومنسية. على الساعة ١٠ قليل أحضر الملابس اللي رح ألبسها الصبح، وأفتح موسيقى هادية وأسمعها لين أنام.

Anā aḥibb in-niẓām ‘ašān gezi usawwi barnāmaj yawmi uqassim fi-hi il-mahām il-yawmiyya, kull yōm iṣ-ṣubḥ aqūm is-sā‘a sitta ṣ-ṣubḥ w-atrayyaq is-sā‘a sitta w-nuṣṣ. Ba‘da-ha atharrak ‘ala skūl w-awṣil is-sā‘a sab‘a, w-uṣārik fi ṭ-ṭabūr iṣ-ṣabāḥi w-marrāt uqaddim qīṭ‘a musiqiyya. ḥiṣaṣi d-dirāsiyya tibda is-sā‘a sab‘a w-nuṣṣ, urakkiz ma‘a mudarrisāti w-uḥibb uṣārik fi l-anṣiṭa w-usā‘id rafīgāti fi ṣ-ṣaff. Arja‘ il-bēt is-sā‘a itnēn zuhr w-ykūn dawām skūl ḥalaṣ, usā‘id ummi fi l-maṭbaḥ fi taḥḍīr dinner. Abū-ya yūṣal il-bēt is-sā‘a tlāta min iṣ-ṣuḡl w-naq‘ad kull-na nitgadda ma‘a ba‘aḍ w-nsālif w-kull wāḥid fī-na yagūl ṣ-ṣār ma‘ah ḥilāl il-yōm. Is-sā‘a ḥamsa arūḥ in-nādi w-’ana ‘uḍw fi farīq kurat al-qadam akṭar riyāḍa uḥibb-ha. Atadarrab kull yōm sā‘tēn w-ata‘āwan ma‘a farīqi w-asma‘ kalām il-mudarrīb. Farīqi fāz fi musābaqat il-madāris w-aḥazna l-kāb w-takarramna. ‘ala s-sā‘a tmāniya l-masa atafarraja ana w-ahli ‘ala t-tilfiziyyun, w-ana w-abūya nḥibb nṣūf il-barāmij ir-riyāḍiyya w-il-musābaqāt wāyid, uḥti w-ummi yiḥibbūn yiṣūfūn il-musalsalāt ir-rumansiyya. ‘ala s-sā‘a ‘ašara f-lēl uḥaḍḍir il-malābis illi rah albis-ha ṣ-ṣubḥ, wa-aftaḥ musīqa ḥādiya w-asma‘-ha līn anām.

«Мені подобається жити за розпорядком, тому я щодня планую роботу, яку хочу виконати. Я завжди встаю о 6.00, снідаю о 6.30, приїжджаю до школи о 7.00, щоб зранку взяти участь у ранковій лінійці, де я граю музичні твори. Мій навчальний день починається о 7.30. Я уважно слухаю своїх вчительок, беру участь у шкільних заходах, допомагаю своїм подружкам у класі. Я йду додому о 14.00 після закінчення уроків, допомагаю мамі готувати їжу, а о 15.00 батько приходить додому з роботи. Я обідаю зі

своєю родиною, і кожен з нас розповідає про те, що трапилося з ним цього дня. О 17.00 я йду до клубу. Я член футбольної команди, і це мій улюблений вид спорту, тому я тренуюся по дві години на день. Я виконую накази тренера і люблю співпрацювати з рештою команди. Наша команда досягає хороших результатів. Ми виграли міжшкільні змагання і отримали кубок. Це велика честь для нас. О 20.00 я дивлюся телевізор разом із своєю сім'єю. Ми з батьком любимо дивитися спортивні програми із різними видами змагань, а мама і сестра люблять мелодрами. О 22.00 я обов'язково готую одяг на ранок, потім слухаю заспокійливу музику перед сном».

Текст 3

(Фейруз, 20 років, студентка Катарського університету)

اسمي إرينا، أنا من أوكرانيا. أوكرانيا بلد وايد كبيره وحلوه. أنا من مدينة كييف، وهاي المدينة في جنوب أوكرانيا. أنا أدرس في يونيفرسيتي في القسم العربي. عايلتي مؤلفة من أبوي وأمي وأخوي وإختي وأنا. أبوي مهندس مشهور في مصنع عود، أما أمي تشتغل دكتورة في هوسبيتال. وأخوي العود محامي في المحكمة، وأخوي معرس وعنده ياهل صغير.

Ismi Irina, ana min Ukrāniya. Ukrāniya balad wāyid ḥilwa w-kbīra. Ana min madīnat Kiyif, w-hāy il-madīna fī janūb Ukrāniya. Ana adrūs fī *yunifirsiti* fī l-qism il-‘arabi. ‘āyilti mu’allafa min abūya w-ummi w-aḥūya w-iḥti w-ana. Abūya muhandis mašhūr fī maṣna ‘ūd, amma ummi tištaḡil duktūra fī *husbital*. W-aḥūya l-‘ūd muḥāmi fī l-maḥkama, w-aḥūya ma‘rūs w-‘andah yāhil ṣḡīr.

«Мене звати Ірина, я з України. Україна – велика і дуже гарна країна. Я з Києва, і це місто знаходиться на півночі України. Я студентка університету на арабському відділенні. Моя сім'я складається з мого батька, матері, брата, сестри та мене. Мій батько – відомий інженер на великій фабриці, а мати – лікар у лікарні. У мене є старший брат, який працює адвокатом у суді, він одружений і має маленьку дитину».

Текст 4

(Налін, 10 років, учениця середньої школи)

الشغل اليومي الي أسويه اني أقوم بدري الصبح بنشاط وأبتدي أستعد ليومي. أول شيء أتسبح وأحضر نفسي وعقبها أطلع عشان أشتري الربيوق، وبعدها أساعد أمي في الأكل وأطلعه السفره. بعدين نقعد كلنا نتريق مع الأهل وبعد نخلص أقوم وأودعهم وأمشي لين أوصل سكول لأنها قريبة للبيت. أول ما أوصل المدرسة تبتدي الإذاعة المدرسية. وبعدها نسوي تحية

العلم وعقبها أروح للصف وأتم فيه لين نهاية الدوام. بعد تخلص الحصص أقعد أراجع دروسي، ويوم أخلص أرجع البيت حق الغدا، بعدين أقعد أرتاح شوي وأقوم أساعد أبوي في شغله عشان أخفف عليه وهو يرتاح شوي. في نفس الوقت أخذ كتبي وياي (معي) عشان استغل الوقت وأحل واجباتي. عقب ما أخلص أرجع البيت وأتسبح وأقعد مع هلي شوي ونشوف التلفزيون أو نسولف شوي، وبعدها أرجع غرفتي وأراجع دروسي الي ما خلصتها وعقبها أغير ملابسني وأنام بدري عشان أقدر أقوم ثاني يوم الصبح.

iş-şuğl il-yawmi illi usawwih inni aqūm badri ş-şubḥ bi-naşāt w-abtadi asta‘idd li-yawmi. Awwal ši atasabbah w-uḥaḍḍir nafsi w-‘uqub-ha aṭla‘ ašān aštari r-ruyūq, w-ba‘ad-ha usā‘id ummi fi l-akl w-aṭalla‘ is-sufra. Ba‘dēn naq‘ud kullna natarayyaq ma‘a l-ahl w-ba‘ad ḥalliṣ aqūm w-awaddi‘-hum w-amši lin awşil *skūl* li-anna-ha qarība li-l-bēt. Awwal ma awşil il-madrassa tabtadi l-izā‘a l-madrasiyya. W-ba‘da-ha nssawi taḥiyyat al-‘alam w-‘uqub-ha arūḥ li-ş-şaff w-atimm fi-h lin nihāyat id-dawām. Ba‘d tiḥlaş il-ḥişaş aq‘ud uraji‘ durūsi, w-yōm aḥallaş arja‘ il-bēt ḥaqq il-ğada, ba‘dēn aq‘ud artāḥ şwayy w-aqūm usā‘id abūya fi şuğluḥ ‘ašān uḥaffif ‘alēyh w-huwa yirtāḥ şwayy. Fī nafs il-waqt āḥuḥ kutubi wiyya ‘ašān astagill il-waqt w-aḥull wājibāti. ‘uqub mā aḥallaş arja‘ il-bēt w- atasabbah w-aq‘ad ma‘a hli şwayy w-nşūf it-tilifiziyyūn aw nsōlif şwayy, w-ba‘da-ha arja‘ ġurfati w-urāji‘ durūsi illi mā ḥallaş-ha w-‘uqub-ha uḡayyir malābisi w-anām badri ‘ašān aqdar aqūm tāni yōm iş-şubḥ.

«Щодня рано вранці я прокидаюся бадьорою і готовою до початку дня. Я одразу йду до ванної прийняти душ, а потім виходжу, вдягаюся і йду купити їжу для сніданку. Потім я йду додому, щоб допомогти матері приготувати їжу, перенести її на стіл і принести води, після чого ми всі снідаємо. Потім я прощаюся з родиною і йду до школи пішки, бо вона поруч і не потрібно їхати на транспорті. Як тільки я приходжу, починається промова на шкільному радіо. Після цього ми вітаємо прапор і я йду до свого класу до кінця навчального дня. Після закінчення уроків я йду додому на обід. Я трохи відпочиваю, а потім допомагаю батькові в роботі, щоб йому було легше і він трохи відпочив. Водночас я беру з собою мої книги, щоб не гаяти часу і робити домашнє завдання. Нарешті, я йду додому, приймаю душ і разом із родиною ми дивимося телевізор або балакаємо, а потім повертаюся до своєї кімнати доробити домашні завдання. Після цього я перевдягаюся і рано лягаю спати, щоб вчасно прокинутися наступного дня».

ДОДАТОК 2
ГЛОСАРІЙ КАТАРСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ

Транскрипція	Арабською графікою	Переклад	Примітки
'aryal	أريل	Антенна	Англ. aerial
'ālū	ألو	Картопля	
'ašār	أشار	Старий дім	
illi	اللي	Котрий; той, хто	Загальнодіал.
'ilwēš	الويش	Чому?	
'ammā	أما	Але	
'amdā	أمدى	Бути в змозі	
'antīn	أنتين	Антенна	Англ. antenna
'inč	إنج	Дюйм	Англ. inch
'ahl	أهل	Дружина	
'utīl	أوتيل	Готель	Англ. hotel
'ukazyūn	أوكازيون	Особливий розпродаж	Фр. occasion
'ii	إي	Так	
'ēš	إيش	Що?	Загальнодіал.
bātri	باتري	Батарейка	
bāčir	باجر / باكر	Завтра	
bār	بار	1. Сила, міць; 2. Бар, таверна	Англ. bar
bāriz	بارز	Готовий	
pāš	باص	Автобус	Англ. bus
pākēt	باكيت	Пачка	Англ. packet
bālis	بالس	Крем для взуття	Англ. [shoe] polish
bālūl	بالول	Лосось	
bānūš	بانوش	Каное	
bāwar	باور	Влада	Англ. power
pāwra	باورة	Якір	
baččar	بجر / بجر	Приходити рано	Від загальнодіал. <i>bakkīr</i> «рано»
barra	برّة	Зовні	Загальнодіал.
barrāni	براني	Зовнішній	Загальнодіал.

barbīr	بربير	Зелень; петрушка	
barda / bardāya	بردة / برداية	Штора	Перс. پرده
baraz	برز	Бути готовим; бути завершеним	
barraz	برز	Готувати	
barza	برزة	Зібрання; місце зібрання	
barasti	برستي	Хата з пальмових гілок	
barsīṣ	برصيص	Скаредний	
barwāna	بروانة	Віяло; пропелер	
brūš	بروش	Щітка	Англ. brush
brēk	بريك	Гальмо	Англ. brake
bas	بس	1. Тільки; 2. Але	Загальнодіал.
biskūt	بسكوت	Печиво	Англ. biscuit
bištāḥa	بشتاخة	Дерев'яний сундук	Перс. بشتخته
biškār (bašākir)	بشكار (بشاکر)	Домашній слуга	
baṭṭal	بطل	Відкривати	
ba'ad	بعد	Також	
bukra	بكرة	Завтра	Загальнодіал.
blāš	بلاش	Безкоштовно	
bilālīṭ	بلاليط	Спагеті	
bilaš	بلش	Вплутатися	
bilša	بلشة	Плутанина; халепа	
bal'īs	بلعيس	Лисиця	Композит від أبا العيس
banbāsi	بنباسي	Чорношкірий слуга	
bannad	بند	1. Закривати(ся); 2. Вимикати	
bandala	بندلة	Пачка	Англ. bundle
bensil	بنسل	Олівець	Англ. pencil
būš	بوش	1. Порожні пляшки; 2. Марний	Тур. boş «порожній»
būk	بوك	Гаманець	
rēp	بيب	Трубка	Англ. pipe
bībatto	بيبتو	Папуга	
bēdam	بيدم	Мигдаль	
bēlar	بيلر	Бойлер	Англ. boiler
čaklīt	تشكليت	Шоколад; цукерки	Англ. chocolate

tamīs	تميس	Хліб	
jatti	جتي	Причал	Англ. jetty
čatti	جتي	Пропуск; посвідчення	Англ. chit
čatti duhūl	جتي دخول	Білет	
jalsa	جلسة	Диван	
jigāra	جيقارة	Цигарка	Англ. cigar
jinīr	جنير	Інженер	Англ. engineer
jūtī	جوتي	Взуття	З гінді
čayyak	جيك	Перевіряти	Англ. check
ħagg	حق	Допоміжне слово аналітичного генітиву	
ħafīz	حفيز	Офіс	
ħaṭṭ	حطّ	Класти, ставити	Загальнодіал.
ħayyalla	حيائه	Ласкаво просимо!	Композит від الله + حيًا
ħalāṣ	خلاص	Годі!	Загальнодіал.
ħallaṣ	خلص	Завершувати	Загальнодіал.
ħallā	حلى	Залишати; дозволяти	Загальнодіал.
ħawi	خوي	Супутник	
dirwāza	دروازة	Двері; ворота	З гінді
drēs	دريس	Військова форма	Англ. dress
dirīša	دريشة	Вікно	
drēl	دريل	Свердло; буровий верстат	Англ. drill
drēwil	دريول	Водій	Англ. driver
dašš	دشّ	Входити	
dilla	دلة	Кавоварка	
dōb	دوب	Характер; натура	
dūš	دوش	Душ	Загальнодіал.
dōšag	دوشك	Лавка	
dērum	ديرم	Помада	
radītar	رديتر	Радіатор	Англ. radiator
rāyāal	رجال / رّيال	Чоловік	
istirāħa	استراحة	Кафе	
zūliyya	زولية	Килим	З гінді
zēn	زين	Гарний; добре	
sālfā	سالفة	Розповідь; історія	
sāmān	سامان	Речі; приналежності	

stikān	ستكان	Чайна склянка	
smiča / simča	سمكة	Риба	
sangīn	سنگین	Міцний (про напій)	Перс. سنگین
siwič	سوج	Вимикач; перемикач	Англ. switch
sōlaf	سولف	Балакати	
sawwa	سووی	Робити	
sēd	سید	Лінія; черга	
sīda	سيدة	Прямо	З гінді
sēkal	سیکل	Велосипед	Англ. bicycle
š	ش	Що?	Від загальнодіал. šū
šāf	شاف	Бачити	Загальнодіал.
šahmūt	شحموط	Молодий	
šahhāt	شخاط	Сірники	
šgadd	شقدّ	Скільки?	Композит š + qadr
šall	ثَلّ	Нести; відносити	
šlōn	ثلون	Як?	Загальнодіал. (композит š + lōn)
šmā	شما	Все, що	Композит š + mā
šēba (šuwwāb)	شبيبة (شواب)	Старик	
šīšat bitrūl	شيشة بترول	Бензозаправка	
šīn	شین	Поганий	
šēwil	شیول	Мотика	Англ. shovel
šihīf	صخيف	Вузький; тонкий	
ṭarraš	طرش	Надсилати	
ḍawwaj	ظوج	Дратувати; навіювати нудьгу	
‘ugub	عقب	Після	
‘alašān	علشان	Заради	Загальнодіал. (композит ‘alā + ša’n)
ḡūrī	غوري	Чайник	
gadu	قدو	Кальян	
gšār	قشّار	Предмети, речі	
gmāš	قماش	Перли	
ḡudwa	غُدوة	Завтра	
kār	كار	Робота; справа	Перс. کار
kāḡid	كاغد (كواغد)	Папір	Перс. کاغد

(kawāḡid)			
kabat	كبت	Шафа	
čid	كد	Дійсно, точно	
kirfāya	كرفاية	Ліжко	З гінді
kandīšn	كنديشن	Кондиціонер	Англ. conditioner
čōd / kōd	كود	Можливо	
čīs	كيس	Витрати	
kēš	كيش	Готівка	Англ. cash
lōrī (lawārī)	لوري (لوارِي)	Вантажівка	Англ. lorry
lēt	ليت	1. Світло; 2. Лампочка	Англ. light
lēsan	ليسن	Водійські права	Англ. license
lēš	ليش	Чому?	Загальнодіал.
māmīš	ماميش	Немає	Типово катар. (кома من شيء)
mazyūn	مزيون	Гарний (зовніш.)	
mafūk	مفوك	Відкритий	
mūtūr	موتور	Машина	Англ. motor
hast	هست	Є; наявний	Перс. هست
halḥīn	هلحين	Зараз	Вказ. займ. <i>ha + il-ḥīn</i>
wāyid	واجد	1. Дуже; 2. Багато	
warrā	ورّى	Показувати	Загальнодіал.
walla / willa	ولّا	Чи	Загальнодіал.
wiyyā	ويّا	Разом з	Загальнодіал. (від ويّا)
yāhil	ياهل	Дитина	
yallā	ياالله	1. Давай; 2. Доки не	